

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ДО ЄС В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Частина 2 ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР МІГРАЦІЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ДО ЄС В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Razumkov
centre

Український центр економічних
та політичних досліджень
ім. Олександра Разумкова

Київ-2024

Частина 2

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР МІГРАЦІЇ

Аналітичну доповідь підготовлено Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова за підтримки ІСАР Єднання у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», що реалізується ІСАР Єднання у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) завдяки щирій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку. Зміст аналітичної доповіді не обов'язково відображає погляди ІСАР Єднання, погляди Агентства США з міжнародного розвитку або Уряду США.

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ДО ЄС В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Керівник проєкту – Ольга ПИЩУЛІНА

Автори доповіді – Ольга ПИЩУЛІНА, Василь ЮРЧИШИН,
Данило ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

Друга частина аналітичної доповіді присвячена аналізу основних глобальних міграційних трендів, які стали реакцією на глобальні дисбаланси, такі як значні відмінності у добробуті, економічні кризи, збройні конфлікти та війни. Окрім того, увага зосереджена на оцінці глобального характеру фемінізації міграційних процесів, в яких відбулися якісні соціокультурні трансформації. Передусім ці трансформації викликані швидким зростанням сфери послуг, яка на сьогодні забезпечує до 2/3 робочих місць у світі. Це, своєю чергою, призвело до збільшення чисельності жінок у міграційних потоках загалом та потоках трудової міграції як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Також розглядаються особливості довоєнних міграційних хвиль в Україні з акцентом на гендерну складову.

Думки, висловлені в цьому виданні, не обов'язково відображають позицію чи схвалюються грантодавцем.

У разі використання матеріалів, посилання на видання є обов'язковим.

Усі фотоматеріали, вміщені в цьому виданні, взяті із загальнодоступних джерел.

ЗМІСТ

- 5   **ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР МІГРАЦІЇ**
- 6   **I. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ГЛОБАЛЬНІ МІГРАЦІЙНІ ТРЕНДИ**
      Соціальний колапс як основний міграційний тригер 2023 р. • Приймаючі країни
- 20   **II. ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ГЛОБАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ**
      Статевий розподіл за секторами економіки • Розподіл мігрантів за країнами з різними доходами
- 41   **III. ФЕМІНІЗАЦІЯ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ – ГОЛОВНІ ТРЕНДИ ТА РИЗИКИ**
      Загальна характеристика української еміграції часів незалежності • Жіноча міграція до 2022 р. – основні тренди • Трудова міграція • Шлюбна міграція • Академічна, наукова міграція («відтік мізків»)

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР МІГРАЦІЇ

У сучасному світі міграція стала звичайним явищем і набула великих масштабів. Про сучасність вже кажуть як про «століття міграції»¹. Кількість міжнародних мігрантів у світі зросла на 84% за останні 30 років з 152 млн до 281 млн.

Інтернаціоналізація економік, з одного боку, і нерівномірність розвитку країн, з іншого, призвели до того, що міграція набула безпрецедентного соціально-економічного та політичного значення в сучасному світі, перетворившись на глобальний феномен. Сьогодні до міграційного обміну залучено практично всі країни світу, а міграцію вже не розглядають як побічний продукт розвитку. Її розглядають переважно як частину процесів соціальних та економічних змін, як продукт неминучого зростання інтеграції країн у світову економіку².

На сьогодні взаємини між міграцією та глобальними соціоекономічними змінами складні — це два процеси, які не лише взаємно провокують, а й взаємно проблематизують один одного. При цьому розвиток міграційних процесів у світі сьогодні йде вкрай суперечливо. З одного боку, глобальні зміни супроводжуються інтенсифікацією міжнародних міграцій, а з іншого боку, визнано, що люди менш мобільні, ніж гроші, товари чи ідеї: вони завжди належать до будь-якої держави, залежні від паспорту, візи, дозволу на проживання та кон'юнктури ринку праці. Рух товарів та фінансів набагато масштабніший, ніж переміщення людей. У 2019 р. експорт товарів у глобальному масштабі становив близько 30% світового ВВП, а приплив прямих іноземних інвестицій становив близько 8% загального обсягу внутрішніх інвестицій держав. У той самий час глобальна міграція праці становила близько 281 млн, тобто лише 3,6% світового населення.

¹ The Future of International Migration. – Prague Process, <https://www.pragueprocess.eu/en/resources/repository/61-publications/385-the-future-of-international-migration-what-we-know-about-the-drivers-that-shape-long-term-migration-trends-and-require-policy-responses>.

² Доклад о миграции в мире 2022. – Международная организация по миграции, UN Migration, <https://publications.iom.int/system/files/pdf/WMR-2022-RU.pdf>.

I. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ГЛОБАЛЬНІ МІГРАЦІЙНІ ТРЕНДИ

Сьогодні по-новому загострюються протиріччя між країнами, що приймають і постачають мігрантів, при цьому нездатність держав ефективно управляти міграційними потоками стає очевидною. Схема міграційної взаємодії країн, що встановилася, призводить до поширення конфліктів і дискримінаційних практик щодо окремих груп мігрантів (насамперед, жінок) та окремих країн.

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що світ здійснив перехід від двох десятиліть відносної стабільності до зростаючої непередбачуваності та нестабільності. Ця зміна характеризується більш конкурентним і менш безпечним глобальним середовищем, системним суперництвом між світовими державами, багатополярним або «полівузловим» міжнародним порядком, ослабленням багатосторонності та багатосторонніх інститутів, підвищенням крихкості держав, зростаючим числом насильницьких конфліктів, тероризмом, відсутністю продовольчої безпеки, зміною клімату та пандеміями.

Міграція є реакцією на глобальні дисбаланси, такі як значні відмінності у добробуті, та на потрясіння, такі як конфлікти, війни та насильство. Найбільш глобальними причинами збільшення міграційних потоків наприкінці минулого, на початку нинішнього сторіччя стали розпад держав, економічні кризи та збройні конфлікти.

Безліч факторів, що наразі діють, а також раптові та часто багато в чому непередбачені події, суттєво впливають на розмір та напрямок сучасних міграційних переміщень. За останні два десятиліття світ міграції пережив низку «чорних лебедів»: глобальну пандемію Covid-19, арабську весну, громадянську війну в Сирії, агресію росії проти України,

війну Ізраїлю в Секторі Гази³. Все це свідчать, наскільки несподівані події можуть перевернути міграційне середовище.

Зростання міжнародної міграції в останні десятиліття, виникнення подій, що сприймаються як кризи, і пов'язана з цим підвищена громадська і політична увага приводять до висновку, що **нинішня міграція фундаментально відрізняється від міграції попередніх періодів.**

Численні міграційні дослідження виявили ряд факторів та рушійних сил, що впливають на міграцію як окремо, так і в сукупності в рамках складних комплексів взаємозв'язків та взаємозалежностей. Дослідження також показали, що навіть найкраще і детальне розуміння моделей і динаміки міграції не дозволяє точно спрогнозувати, що може відбутися з точки зору мобільності людей у найближчому майбутньому чи у певному географічному регіоні.

За прогнозними оцінками⁴, вплив основних факторів, що визначають міжнародну міграцію, ймовірно, посиляться в найближчі роки і десятиліття. Однак цей процес не обов'язково представлятиме постійні тенденції, які можна точно передбачити і які дозволять урядам та іншим суб'єктам привести свою політику та планування у відповідність до чітко прогнозованих сценаріїв розвитку.

ТИПИ МІГРАЦІЙНИХ РУХІВ

Природно-кліматичні	Вплив навколишнього середовища. Здійснює опосередкований вплив, ролі природного фактору слабшають внаслідок зростання рівня соціально-економічного розвитку. Необхідність акліматизації впливає на стан здоров'я. В сприятливих для проживання природно-кліматичних умовах створюються передумови для притоку населення.
Екологічні	Несприятливі екологічні умови, техногенні та екологічні катастрофи посилюють відтік населення
Економічні	Територіальні відмінності в структурі економіки, можливості зайнятості, рівень номінальної та реальної заробітної плати, житлові умови тощо
Демографічні	Територіальні відмінності в кількості, структурі населення за статтю, віком, шлюбно-сімейним станом, рівнем народжуваності та смертності тощо

³ Castro Correa, C., Black Swan Theory: We know absolutely nothing & the finding of atypical events optimization-method, <https://www.actuaries.org/mexico2012old/papers/CastroCorrea.pdf>.

⁴ The Future of International Migration. – Prague Process, <https://www.pragueprocess.eu/en/resources/repository/61-publications/385-the-future-of-international-migration-what-we-know-about-the-drivers-that-shape-long-term-migration-trends-and-require-policy-responses>.

ТИПИ МІГРАЦІЙНИХ РУХІВ

Етнічні	Вплив національних традицій, звичаїв, специфіки матеріальної та духовної культури різних народів, структури та напрямку переміщення. До цієї групи відносять вплив на міграцію міжетнічних конфліктів, що створюють у сучасному світі величезні потоки вимушених переселенців та біженців
Соціально-психологічні	Різниця у рівнях життя та добробуту. Країни з більш високим рівнем доходів є країнами-реципієнтами, країни з низькими доходами – донорами
Правові	Посилення правових норм знижує міграційну рухомість населення. Послаблення – сприяє посиленню міграції населення
Політичні	Зміни політичного режиму, репресії за політичними мотивами сприяють міграції населення
Військові	Насильство, громадянські війни, військові конфлікти

Аналіз зміни характеру міграції в усьому світі, у т. ч. враховуючи економічні, соціальні виміри та аспекти безпеки (і пов'язані з ними основи правової політики), необхідно починати з розуміння основних показників. А отже, важливо проводити різницю між типами переміщень визначення належних відповідних заходів політики.

СОЦІАЛЬНИЙ КОЛАПС ЯК ОСНОВНИЙ МІГРАЦІЙНИЙ ТРИГЕР 2023 р.

Війни та насильство як основний фактор міграції

Незважаючи на складний та багатогранний характер міграції, війни, громадянські війни та насильницькі конфлікти мають першорядне значення в контексті раптових та масштабних транскордонних переміщень.

До стресових тригерів, які можуть «запустити» конфлікт, відносять: напруженість при розподілі ресурсів, нестабільне державне управління, бідність, злочинність, нерівність, економічні ризики, а також «невідпрацьовані» випадки невдоволень і конфліктів.

Лавиноподібна поява деструктивних соціальних явищ дозволяє стверджувати про сучасний феномен соціального колапсу та занепаду цивілізацій. Соціологи доводять, що людські суспільства є складними системами, їх занепаду можуть сприяти загальні чинники, які є економічними, екологічними, демографічними, соціальними і культурними, і вони

можуть каскадом переходити в іншу і досягати точки, яка може придушити будь-які механізми, які в іншому випадку підтримували б стабільність⁵.

Несподівані та різкі зміни, які західні експерти називають нелінійностями, є одними із попереджувальних знаків⁶. У деяких випадках стихійне лихо (наприклад, цунамі, землетрус, пандемія, масивна пожежа або зміна клімату) може прискорити руйнування соціуму. Інші фактори, такі як мальтузіанська катастрофа, перенаселення або виснаження ресурсів, нерівність і корупція з відсутністю лояльності до політичних інститутів, можуть бути факторами, що сприяють колапсу⁷. Наприклад, американський вчений Джаред Даймонд припускає, що суспільства також можуть руйнуватися через вирубку лісів, втрати родючості ґрунтів, обмежень торгівлі та/або зростання ендемічного насильства⁸.

СОЦІАЛЬНИЙ КОЛАПС

Колапс суспільства (також відомий в літературі як колапс цивілізації) – це деструкція складного людського суспільства, що характеризується втратою культурної самобутності та соціально-економічної складності, падінням уряду та зростанням насильства⁹.

Фактори суспільного колапсу включають стихійні лиха, війни, епідемії, голод, скорочення населення та масову міграцію.

Численні академічні дослідження¹⁰ свідчать про те, що зруйноване суспільство може навіть повернутися до більш примітивного стану (Темні віки), бути поглиненим сильнішим суспільством або повністю зникнути.

⁵ Rachel Nuwer, How Western Civilization Could Collapse. – BBC, <https://homerdixon.com/how-western-civilization-could-collapse/>.

⁶ Tainter Joseph A. The Collapse of Complex Societies, https://risk.princeton.edu/img/Historical_Collapse_Resources/Tainter_The_Collapse_of_Complex_Societies_ch_1_2_5_6.pdf.

⁷ Joseph A. Tainter, Archaeology of Overshoot and Collapse. – ResearchGate, https://www.researchgate.net/publication/228173424_Archaeology_of_Overshoot_and_Collapse.

⁸ Джаред Даймонд, Колапс. Чому одні суспільства занепадають, а інші успішно розвиваються, Видавництво : КМ-Букс 2021 р.

⁹ Luke Kemp Are we on the road to civilisation collapse? – BBC, <https://www.bbc.com/future/article/20190218-are-we-on-the-road-to-civilisation-collapse>.

¹⁰ Danilo Brozović, Societal collapse: A literature review. – ScienceDirect, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016328722001768>.

Слід визнати, що практично всі цивілізації спіткала така доля, незалежно від їх розміру та складності, але деякі з них пізніше відродилися та перетворилися, наприклад, Китай та Єгипет. Тим не менш, інші ніколи не відновилися, такі як Західна та Східна Римська імперія, цивілізації мая або цивілізації острова Пасхи¹¹.

Дослідники національної Академії наук США доводять, що суспільний колапс зазвичай буває швидким, але рідко раптовим¹². Антропологи, історики та соціологи пропонують безліч пояснень колапсу цивілізацій, включаючи причинні фактори, такі як зміна навколишнього середовища, виснаження ресурсів, вторгнення, хвороби, розпад соціальної згуртованості, зростання нерівності, віковий занепад тощо¹³.

Існуючі на сьогодні глобальні зрушення також викликають нові виклики перед державними системами управління, в т. ч. управління міграцією та міжнародним співробітництвом з питань міграції. Наразі немає підстав вважати, що міграція, спричинена насильством, скоротиться.

У доповіді Стокгольмського міжнародного інституту миру (SIPRI) за 2022 р. зазначається, що кількість державних збройних конфліктів майже подвоїлася у період з 2010 р. по 2022 р. з 31 до 56, внаслідок чого кількість насильно переміщених осіб у світі за той же період збільшилась більш, ніж удвічі: з 41 млн до 102 млн. В основному через російську агресію проти України це число збільшилося приблизно до 117 млн у 2023 р.

Стокгольмський міжнародний інститут миру¹⁴

¹¹ Luke Kemp Are we on the road to civilisation collapse? – BBC, <https://www.bbc.com/future/article/20190218-are-we-on-the-road-to-civilisation-collapse>.

¹² Karl W Butzer, Collapse, environment, and society. – Academia, https://www.academia.edu/31791382/Collapse_environment_and_society.

¹³ Panicking about societal collapse? Plunder the bookshelves. – MAHB, <https://mahb.stanford.edu/library-item/panicking-about-societal-collapse-plunder-the-bookshelves/>.

¹⁴ Black, R., Busby, J., Dabelko, G.D., de Coning, C., Maalim, H., McAllister, C., Ndiloseh, M., Smith, D., Alvarado, J., Barnhoorn, A., Bell, N., Bell-Moran, D., Broek, E., Eberlein, A., Eklow, K., Faller, J., Gadnert, A., Hegazi, F., Kim, K., Krampe, F., Michel, D., Pattison, C., Ray, C., Remling, E., Salas Alfaro, E., Smith, E. and Staudenmann, J., Environment of Peace: Security in a New Era of Risk (SIPRI: Stockholm, 2022), <https://doi.org/10.55163/LCLS7037>.

У щорічному огляді збройних конфліктів британський Міжнародний інститут стратегічних досліджень повідомляє, що у 2023 р. у світі відбуватиметься 183 регіональних та локальних конфліктів, що є найвищим показником за останні три десятиліття. Кількість жертв зросла на 14% порівняно з 2022 р., а кількість випадків насильства збільшилася на 28% на рік.

Дослідження збройних конфліктів,
Міжнародний інститут стратегічних досліджень, Велика Британія¹⁵

За даними УВКБ ООН за 2022 р., у всьому світі 108,4 млн¹⁶ осіб були змушені залишити свої країни через військові конфлікти, переслідування, насильства та порушення прав людини – цей показник збільшився вдвічі і досяг свого максимального значення. За 2022 р. кількість переміщених осіб у всьому світі зросла на 20 млн осіб порівняно з 2019 р. Станом на травень 2023 р., кількість військових біженців у всьому світі зросла до 110 млн осіб¹⁷.

Згідно з висновками авторів доповіді проєкту EVI-MED Мідлсекського університету (Великобританія) для більшості мігрантів, які прямують до Європи, основним мотивом для міграції є війни чи насильство в рідних країнах. Тим самим фахівці стверджують, що економічні мотиви для міграції наразі поступаються мотивам безпеки. Так, за даними доповіді, 84% з більш ніж мільйона людей, які втекли до Європи у 2015 р., були громадянами країн, які дослідники назвали такими, що «виробляють біженців» (серед них Сирія, Афганістан, Ірак та Україна). Четверть біженців були дітьми¹⁸.

Зміна клімату як фактор міграції

Світовий банк наполягає, що зміна клімату є іншою потужною рушійною силою внутрішньої міграції, оскільки вона позначається на дже-релах доходів населення і різко погіршує якість життя в районах, найбільш схильних до його впливу¹⁹. На соціальні конфлікти накладаються кліматичні ризики, суттєвим чином підвищуючи вразливість окремих груп.

¹⁵ The Armed Conflict Survey. – International Institute for Strategic Studies (IISS), 2023, <https://www.iiss.org/publications/armed-conflict-survey/>. It's Not Just Ukraine and Gaza: War Is on the Rise Everywhere. – BLOOMBERG, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2023-12-10/it-s-not-just-ukraine-and-gaza-war-is-on-the-rise-everywhere>.

¹⁶ GlobalTrends report, 2022, <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-06/global-trends-report-2022.pdf>.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Constructing an evidence base of contemporary Mediterranean migrations. – EVI-MED, <https://evimedresearch.wordpress.com/>.

¹⁹ Climate Change Could Force 216 Million People to Migrate Within Their Own Countries by 2050. – World Bank, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/09/13/climate-change-could-force-216-million-people-to-migrate-within-their-own-countries-by-2050>.

ВПЛИВ КЛІМАТИЧНОГО ФАКТОРУ НА ПОСИЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Згідно з останніми дослідженнями, підсилюють конфлікти в світі та відповідно міграційні загрози погіршення довкілля (посухи, повені, хвилі спеки тощо)²⁰.

Останнім часом з'являється все більше повідомлень про те, що клімат, який «закипає», підвищує градус напруги і в людських відносинах, зокрема створює сприятливе середовище для процвітання таких терористичних організацій як ІДІЛ, Боко-Харам і Талібан²¹. Підвищення температури чи посилення дощів збільшує частоту прояву побутової агресії на 4%, міжгрупових конфліктів – на 14%²².

Ще один метааналіз повідомив про аналогічні результати та наголосив, що клімат – не єдина і не основна конфліктоутворююча причина²³. Потепління сприяє ескалації напруженості по-різному: від дестабілізації сільського господарства та економічної продуктивності, що призводить до демографічного тиску (коли населенню потрібно більше ресурсів, ніж вони мають), до впливу на психологічний стан людей²⁴.

Хоча дослідники й визнають, що автоматичної кореляції між зміною клімату та конфліктами немає, але вчені погоджуються з тим²⁵, що зміна клімату опосередковано збільшує ризик виникнення конфліктів²⁶, загострюючи вже існуючі політичні, економічні та соціальні проблеми окремих регіонів та створюючи нові труднощі.

При цьому кліматичні зміни впливають на країни по-різному: нестабільні в соціально-економічному плані держави вразливіші – вони гірше справляються з наслідками потепління та конфліктами. У мирному середовищі з міцними соціальними інститутами, що забезпечують захист населення, грамотний розподіл ресурсів, інклюзивний розвиток громадян тощо, кліматичні катаклізми не викликають насильницьких зіткнень.

²⁰ Armed-conflict risks enhanced by climate-related disasters in ethnically fractionalized countries, <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1601611113#sec-1>.

²¹ Insurgency, Terrorism and Organised Crime in a Warming Climate. – Report and Summary, <https://climate-diplomacy.org/magazine/conflict/insurgency-terrorism-and-organised-crime-warming-climate-summary>.

²² Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict. – Science, <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1235367>.

²³ Climate and Conflict. – Annual Review of Economics, https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev-economics-080614-115430#_i59.

²⁴ Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict. – Science, <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1235367>.

²⁵ Exploring the Climate Change, Migration and Conflict Nexus, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4847105/>.

²⁶ Climate, conflict and forced migration. – Global Environmental Change, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378018301596#sec0050>.

Фактори геополітичної конкуренції

На думку західних дослідників, війна в Україні символізує кінець епохи, що прийшла за Холодною війною, і водночас знаменує собою поворотний момент у світовому порядку²⁷. Деякі дослідники пов'язують це з економічними потрясіннями, що стали наслідком глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр., які в свою чергу призвели до соціальних заворушень, посиливши існуючі конфлікти та підірвавши політичну стабільність у багатьох регіонах світу²⁸. Виникли нові економічні та військові сили, тоді як традиційні держави вступили у фазу зростаючої геополітичної конкуренції, яка не сприяла зміцненню стабільності у вразливих державах, а скоріше призвела до зниження державних стандартів, спалаху насильства та масштабного переміщення населення. Боротьба за владу також торкається регіонів, географічно віддалених від конфлікту.

Інструменталізація міграції з політичною метою, не пов'язаною з міграцією безпосередньо, стала мабуть, одним із найбільш помітних проявів нової епохи, в якій людська мобільність та геополітика тісно переплітаються²⁹. Новою тенденцією стала систематична інтеграція міграції в стратегії гібридної війни. Зокрема, треті країни, що не беруть безпосередньої участі в конфлікті організують переїзд, в'їзд, проживання та транспорт мігрантів, в т. ч. нелегальних. На відміну від попередніх років сьогодні міграційний тиск стає частиною інструментарію гібридної агресії, спрямованої безпосередньо на підірив стабільності та безпеки країн, які вважаються супротивниками.

Демографічний фактор міграції

Згідно з останнім звітом Організації Об'єднаних Націй, очікується, що теперішнє населення світу, яке становить 7,6 млрд осіб, досягне 8,6 млрд у 2030 р., 9,8 млрд у 2050 р. та 11,2 млрд у 2100 р. З огляду на те, що щороку населення світу збільшується приблизно на 83 млн осіб, очікується, що тенденція до зростання чисельності населення збережеться, навіть

²⁷ *Does Russia's invasion of Ukraine mark the end of the post Cold War era.* – Brooking, <https://www.brookings.edu/events/does-russias-invasion-of-ukraine-mark-the-end-of-the-post-cold-war-era/>.

²⁸ *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post – Cold War Order*, <https://www.jstor.org/stable/j.ctt17kk7hq>.

²⁹ *ICMPD Migration Outlook 2023*, p. 22. – ICMPD, https://www.icmpd.org/file/download/58952/file/ICMPD_Migration_Outlook_2023.pdf.

якщо припустити, що рівень народжуваності продовжуватиме знижуватися³⁰. Такий розвиток подій здебільшого пов'язаний із глобальним зниженням рівня смертності і відбуватиметься, незважаючи на очікуване скорочення щорічних темпів зростання з 80 млн до 48 млн у період з 2020 р. по 2050 р. У цей період усі країни світу зіткнуться із серйозними змінами у своїх демографічних профілях, проте сценарії розвитку істотно відрізняться залежно від регіону світу.

Наприклад, за прогнозами, до 2050 р. загальна чисельність населення Африки зросте більш ніж на 75%, з 1,4 млрд до 2,5 млрд, Азії – на 12%, з 4,7 млрд до 5,3 млрд. При цьому загальна чисельність населення Європи, згідно з прогнозами, скоротиться майже на 6% до 2050 р. з 744 млн до 704 млн осіб³¹.

³⁰ World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100 – Department of Economic and Social Affairs, <https://www.un.org/en/desa/world-population-projected-reach-98-billion-2050-and-112-billion-2100> World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100.

³¹ World Population Prospects 2022. – United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022), <https://population.un.org/wpp/>.

Вже зараз 95% світового приросту населення відбувається у країнах Глобального Півдня, і ця тенденція збережеться у майбутньому. На противагу цьому, у 41 країні Глобальної Півночі, багато з яких розташовані у Європі, вже спостерігається скорочення чисельності населення. Відповідно зростає стурбованість щодо впливу цієї тенденції на пропозицію робочої сили та системи соціального забезпечення, що завжди пов'язано з питанням про те, чи мають ринки праці старіючих країн бути відкритішими для імміграції.

Окрім того, слід мати на увазі, і прогнози демографічного старіння, які є особливо важливими для міграційного дискурсу. До 2050 р. частка населення світу віком від 60 років збільшиться майже вдвічі – з 12 до 22%³². За прогнозами, у період до 2050 р. медіанний вік у країнах ЄС-27 збільшиться на 4,5 роки та сягне 48,2 року³³. Необхідність фінансової підтримки літніх батьків та інших утриманців є одним із основних мотивів пошуку роботи мігрантами. За відсутності повноцінних систем соціального та пенсійного забезпечення доходи, які можуть бути отримані в країнах з високим рівнем доходу, часто є єдиним варіантом забезпечення засобів існування літніх членів сім'ї. Таким чином, старіння населення як у країнах з високим, і з низьким рівнем доходу, ймовірно, посилить попит на еміграцію та імміграцію.

Соціально-економічний фактор міграції та різниця в доходах

Чинники міграції також поділяють на виштовхувальні та притягуючі. До першої групи належать бідність, голод, низький рівень життя і заробітної плати, перенаселення країн, що розвиваються, високий рівень безробіття, екологічні катастрофи, війни, конфлікти, переслідування тощо.

У другу групу включені більш високий рівень життя та оплати праці, потреби економік розвинених країн, що активно розвиваються у трудових ресурсах, можливості працевлаштування, безпека, дефіцит власних трудових ресурсів у розвинених країнах, сприятливі природно-кліматичні умови тощо.

³² Ageing and health. – World Health Organization, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>.

³³ Ageing Europe - statistics on population developments. – Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ageing_Europe_-_statistics_on_population_developments.

Відмінності у доходах між регіонами світу є традиційним рушійним фактором міжнародної міграції. Трудова міграція обумовлена відмінностями в заробітній платі, і з точки зору відносних можливостей заробітку переїзд з бідних країн до Європи стає все більш привабливим. З огляду на більш суттєве зростання доходів та купівельної спроможності в країнах Європи, це можна розглядати як основний структурний фактор при ухваленні рішень про міграцію, значення якого, ймовірно, буде зростати, незважаючи на економічне зростання у країнах міграційних донорів.

Продовжують існувати й м'якші причини міграції, пов'язані з возз'єднанням сімей, здобуттям освіти. Але найчастіше міграція пов'язана з можливістю працевлаштування, чому сьогодні активно сприяють глобалізаційні процеси, цифровізація, можливості віддаленої роботи та інші фактори.

ПРИЙМАЮЧІ КРАЇНИ

Найбільшим місцем призначення міжнародних мігрантів сьогодні є Європа, налічуючи 87 млн мігрантів (30,9% усіх міжнародних мігрантів). До кінця 2022 р. Європа, включаючи Туреччину, прийняла більше третини (36%) усіх біженців. Число біженців у європейських країнах зросло з 7 млн осіб на кінець 2021 р. до 12,4 млн на кінець 2022 р., оскільки мільйони біженців з України шукали притулку у сусідніх країнах.

Головною причиною різкого зростання цього показника, зокрема в Європі, названо війну, розв'язану росією проти України. Число біженців з України зросло з 27 300 наприкінці 2021 р. до 6,3 млн наприкінці 2023 р.³⁴ Станом на кінець 2023 р., 52% усіх біженців, що потребують міжнародного захисту склали біженці з трьох країн: Сирії (6,5 млн), України (6,3 млн)³⁵ та Афганістану (5,7 млн).

Щорічно УВКБ ООН збирає дані щодо статевого розподілу населення, яке УВКБ ООН уповноважено захищати та/або надавати допомогу. Порівняно з 2021 р. в приймаючих країнах було пропорційно менше дітей (-1%), більше людей похилого віку (+1%) і більше жінок і дівчаток

³⁴ Крім того, зростання кількості переміщених осіб по всьому світу у 2022-2023 рр. пояснюється перерахунком передбачуваних показників біженців з Афганістану, а також іншими військовими конфліктами, особливо у Судані.

³⁵ Operational Data Portal, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

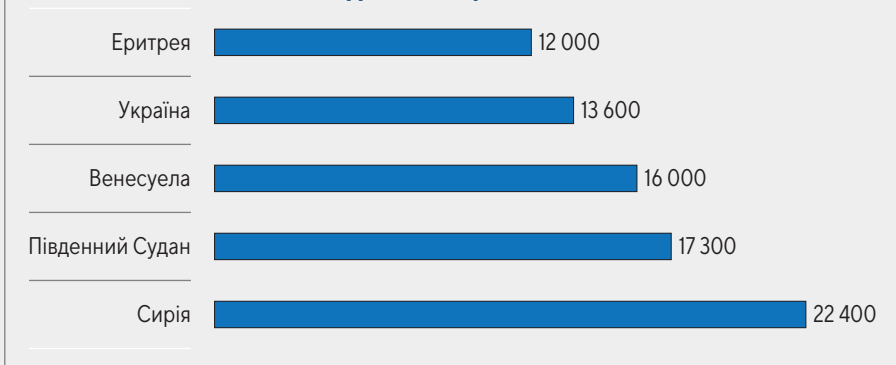
(+3%). Здебільшого це пов'язано з додатковими 6,3 млн біженців з України, які на кінець 2023 р. становили 16% загальної кількості біженців. На відміну від більшості інших країн походження з великою кількістю біженців, серед біженців з України більше жінок (за різними оцінками, від 59 до 64%), менше дітей (від 33 до 39%) та більше людей похилого віку (від 7 до 9%). Причому зазначається, що частка дітей серед біженців з України (33-39%) майже вдвічі вища, ніж серед населення України загалом (18%).

ПОКАЗНИК ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ (ЦСР) 10.7.4³⁶ ВИЗНАЧАЄ ЧАСТКУ НАСЕЛЕННЯ, ЯКА СТАЛА БІЖЕНЦЯМИ

Країни, у яких найбільша частка населення стала біженцями, це Сирія (22 400 осіб на 100 тис. жителів) та Південний Судан (17 300 осіб на 100 тис. жителів).

У 2022 р. збільшується частка українських біженців: частка населення України, яка є біженцями, зросла з 76 осіб на 100 000 до 13 600 на 100 тис. осіб.

ІНДИКАТОР ЦСР 10.7.4*

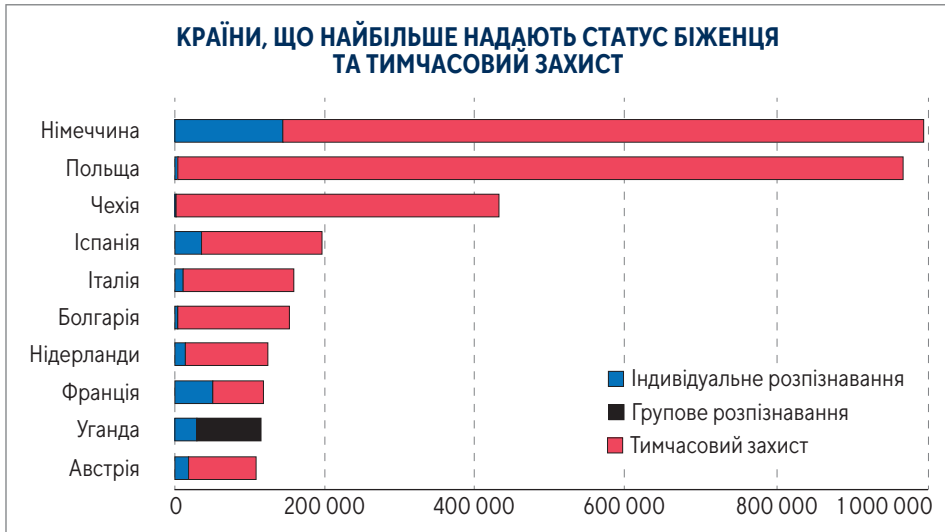

* Біженці, особи, які перебувають у положенні, подібному до біженців, та інші особи, які потребують міжнародного захисту у міжнародному захисті на 100 000 осіб національного населення.

За висновками ООН, більшість біженців прийняли не найбагатші країни світу. Більше п'ятої частини вимушених мігрантів світу перебуває у 46 найменш розвинених державах, на частку яких припадає менше 1,3% глобального ВВП. При цьому у 2022 р. цим країнам не було надано достатніх коштів для задоволення потреб, пов'язаних із прийомом біженців.

³⁶ Proportion of the population who are refugees, by country of origin. – Sustainable Development Goal, <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/?Text=&Goal=10&Target=10.7>.

Протягом 2022–2023 рр. тимчасовий захист було надано загалом 4,2 млн³⁷ осіб, а 336,8 тис. осіб було визнано біженцями на груповій основі. 3-поміж осіб, які отримали тимчасовий захист, 98% склали українці.

Масові переміщення мігрантів і біженців, що спостерігаються у світі останніми роками, викликають змішану реакцію. Показові прояви солідарності та мобілізації зусиль суспільства перемежуються з агресивною демонстрацією антимігрантських настроїв та глибоким політичним невдоволенням. Приходить все більш чітке розуміння того, якими наслідками для людей обертається міграція та деякі форми міграційної політики.

Загалом процеси міграції впливають на суспільство на декількох рівнях:

- ✓ на макрорівні процеси міграції впливають на стан суспільства, коли йдеться про країни-донори та країни-реципієнти;
- ✓ на мезорівні, коли йдеться про територіальну спільноту, частиною якої стають мігранти;
- ✓ мікрорівні, коли йдеться про сім'ю або конкретний індивід, про їхнє соціальне та психологічне самопочуття.

³⁷ 4.2 million people under temporary protection. – Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231110-1>.

Зважаючи на довгий список рушійних сил міграції, їх зростаючу важливість і взаємопідсилювальну дію, можна дійти наступного основного висновку: **розмір міжнародної міграції неминуче швидко збільшуватиметься і в майбутньому досягне безпрецедентного рівня.**

Виходячи з цього, імовірний сценарій майбутнього міжнародної міграції можна представити наступним чином:

- ✓ Частка міжнародних мігрантів залишається порівняно низькою відносно загальної чисельності населення світу.
- ✓ У зв'язку з прогнозованим зростанням населення до 2050 р. абсолютна кількість міжнародних мігрантів збільшиться суттєвіше.
- ✓ Внутрішньорегіональна міграція набуває все більшого значення, в т. ч. на Глобальному Півдні, але більшість потоків продовжує перебувати в межах і рухатися у напрямку пунктів призначення на Глобальній Півночі.
- ✓ Легальна і трудова міграція зростатиме, слідуючи стійким тенденціям.
- ✓ Конфлікти часто викликатимуть раптове та масштабне прибуття людей у сусідні з конфліктом країни, а також у регіони, розташовані далі за кордоном.

II. ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ГЛОБАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ

Дослідники гендерних аспектів міграції фіксують глобальний характер фемінізації міграційних процесів. Все більше жінок у різних регіонах та країнах світу вимушено чи добровільно стають мігрантками. У сучасному світі жінки включилися до всіх форм міграції: етнічної, екологічної, політичної, трудової, освітньої, міграції пов'язаної з возз'єднанням сім'ї тощо. При цьому фемінізація міграції наочно проявляється передусім в економічно розвинених країнах світу.

В міграційних процесах відбулися якісні соціокультурні трансформації: більше жінок-мігранток почали активно переміщатися з метою пошуку роботи, здобуття освіти, а також брати на себе роль глав домогосподарств. Нові соціальні відносини суттєво змінили становище жінок у традиційних суспільствах. В результаті відбувається збільшення чисельності жінок у міграційних потоках загалом та потоках трудової міграції зокрема і на глобальному, і на регіональному рівнях. Так, до трудової міграції активно включаються жінки з України.

Дослідження гендерних аспектів міграції розпочалося у 80-х роках. XX ст. відразу в кількох напрямках: жіночі дослідження та феміністичний рух³⁸, міграційні дослідження³⁹, у межах прав людини⁴⁰. Жінки були визнані самостійними агентами, які беруть участь у міграційних процесах на рівні з чоловіками — так званими **«unattached migrants»** — самостійними

³⁸ Afshar H. Women, Work, and Ideology in the Third World. London; New York: Tavistock publications, 1985.-265 rr.

Chant S., Radcliffe S. Gender and Migration in Developing Countries. London: Belhaven, New York: John Wiley, 1992. – 249 pp.

³⁹ Major approaches and principles of mainstreaming gender into migration policy, <https://russia.iom.int/sites/g/files/tmzbd11036/files/inline-files/major-approaches-and-principles-of-mainstreaming-gender-into-migration-policy.pdf>.

⁴⁰ The Human Rights Watch Global Report on Women's Human Rights, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/general1958.pdf>.

мігрантами, які не залежать від переміщення чоловіка чи сім'ї, що дозволяє дослідникам говорити про так звану фемінізацію міграції.

Фемінізація міграції відображає зростаючу роль жінок у міждержавному переміщенні населення. Вона спричинена передусім структурними змінами у світовій економіці — швидкому зростанню

сфери послуг, що на сьогодні забезпечує до 2/3 робочих місць у світі. Структурні зміни в моделях зайнятості жінок середнього класу західних країн супроводжуються девальвацією домашньої праці та діяльності з догляду за дітьми і особами похилого віку, і призводить до зростаючої потреби в мігрантах, підвищення попиту на їх працю в сферах суспільних та домашніх послуг. Відповідно, переважна більшість жінок серед індивідуальних мігрантів пояснює багато «жіночих питань» у міграційній проблематиці. Таким чином, мігранти з країн третього світу та інших перетворюються на той «трудоий резерв», за допомогою якого підтримуються та розвиваються егалітарні гендерні моделі у розвинутих країнах, для чого використовується, в першу чергу, непрестижна праця жінок-мігрантів.

При цьому, за оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), за останні 60 років гендерний баланс у міжнародній міграції був відносно стабільний, частка жінок-мігрантів суттєво не змінилася. За даними МОМ у 2022 р., жінки-мігранти становили трохи менше половини усіх міжнародних мігрантів — 135 млн осіб або 48,1%⁴¹ загальної кількості міжнародних мігрантів, чоловіки склали 146 млн осіб. Частка жінок-мігрантів знизилася з 49,4% у середині 2000 р. до 48,1% у середині 2020 р., тоді як частка чоловіків-мігрантів зросла з 50,6% у середині 2000 р. до 51,9% у середині 2020 р.⁴²

⁴¹ Migration Data Portal, 2023 <https://www.migrationdataportal.org/>.

⁴² Gender and migration. – Migration Data Portal, <https://www.migrationdataportal.org/themes/gender-and-migration>.

ДИНАМІКА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СВІТІ 2000 р. ТА 2022 р.⁴³

	2000 р.	2022 р.
Кількість міжнародних мігрантів	150 млн	281 млн
Оцінна частка мігрантів у світі	2,8%	3,6%
Оцінна частка жінок серед міжнародних мігрантів	49,4%	48%
Оцінна частка дітей серед міжнародних мігрантів	16,0%	14%
Чисельність трудящих-мігрантів	–	169 млн
Мешкали в умовах переміщення з них:		108,4 млн
Чисельність біженців	14 млн.	35,3 млн
Запит на притулок		5,4 млн
Особи, що потребують міжнародного захисту		5,2 млн
Загальний обсяг міжнародних грошових переказів (у \$ США)	128 млрд	702 млрд
Чисельність внутрішньо переміщених осіб	21 млн	62,5 млн
Чисельність апатридів – млн	–	3,9

Відділ населення ООН вирізняє три види регіонів світу з точки зору ролі жіночої міграції.

Регіони з величезним переважанням серед мігрантів чоловіків – Азія та Африка

У країнах Західної Азії виявилася затребуваною і праця жінок-мігранток з Філіппін, з Бангладеш та Індії, які зайняті в домашніх господарствах. У міру зростання доходів та добробуту арабських домогосподарств у Саудівській Аравії, Катарі, Кувейті, ОАЕ потрібна велика чисельність прислуги. Частка жінок-мігранток в Азії, за оцінками відділу народонаселення ООН, становить нині **42%**. В африканських країнах жіноча міграція поширена меншою мірою, але поступово вона набирає обертів, жінки мігрують як у середині континенту, так і за його межі. Африканки стали активніше емігрувати до Європи. Нині частка жінок-мігранток у Африці становить **47%**.

Регіони світу з рівним ступенем участі чоловіків і жінок у міграційних потоках

Латинській Америці, Океанії та Карибському басейні в 2019 р. частка жінок-мігранток майже дорівнювала частині чоловіків і становила **49,9%**.

Регіони світу, у яких серед мігрантів переважають жінки

Наприклад, жінки становлять більше половини міжнародних мігрантів у **Європі та Північній Америці – 51,6 та 51,8 % відповідно**. Європейські країни, США та Канада є основними країнами, які приймають трудящих-мігрантів: у цих країнах працюють відповідно 40% і 26% усіх жінок – працюючих мігранток світу. Їхня підвищена чисельність у зазначених регіонах пов'язана із затребуваністю жіночої праці в економіках розвинутих країн через старіння населення.

В Україні частка жінок-емігранток у 2021 р. складала 57,8%⁴⁴.

⁴³ Доклад о миграции в мире 2022. – Международная организация по миграции, UN Migration, <https://publications.iom.int/system/files/pdf/WMR-2022-RU.pdf>.

⁴⁴ Курій Л. О. Фемінізація міжнародної трудової міграції і проблема збереження людського потенціалу. – Вісник Хмельницького національного університету Економічних наук. – 2011. – Т. 1. – № 5. – С. 119-122.

Чисельність жінок-мігрантів насправді збільшилася з часом: з 66,6 млн у 2013 р. до 68,1 млн у 2017 р. та, нарешті, до 70 млн у 2019 р. Однак зростання чисельності чоловіків відбувалося швидше, внаслідок чого в глобальному масштабі чоловіки, як і раніше, представлені серед міжнародних мігрантів та трудящих-мігрантів. Проте середньосвітовий показник приховує суттєві відмінності в регіонах.

Віковий склад. Переважна більшість міжнародних трудящих-мігрантів становлять дорослі, проте частка молоді зростає. Дорослі (від 25 до 64 років) становлять 86,5% трудящих-мігрантів. Частка молоді (15–24 роки) та літніх працівників (65 років і старше) серед трудящих-мігрантів нижче – 10,0% та 3,6% відповідно. Слід зазначити, що молодь становить 12,9%, дорослі – 74,7%, а літні працівники – 12,4% чисельності працездатного населення мігрантів.

Частка молоді серед міжнародних трудових мігрантів з часом збільшується: з 8,3% у 2017 р. до 10,0% у 2019 р. Частка літніх працівників (віком 65 років і більше) за той самий період часу, навпаки, скоротилася з 5,2% до 3,6%, причому частка осіб середнього віку залишилася незмінною. Велика представленість осіб середнього віку пояснюється тим, що ця вікова група має більше можливостей для міграції в іншу країну (з погляду фінансових засобів та соціальних мереж) і більш високу потенційну вигоду,

ніж молоді мігранти з меншим стажем роботи або літні мігранти з меншим залишком економічно активного віку. Зростання молодіжної міграції, ймовірно, є наслідком високого рівня безробіття серед молоді у багатьох країнах, що розвиваються, і феномену «молодіжного сплеску».

Трудящі мігранти

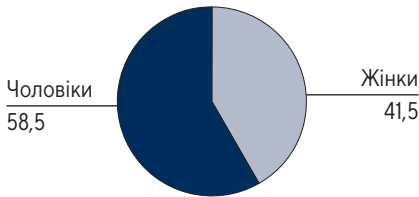
Наразі контингент міжнародних трудових мігрантів характеризується як гендерною диференціацією, так і географічною концентрацією. В усьому світі набагато більше трудящих-мігрантів чоловічої статі, ніж жіночої статі, причому гендерний склад цього контингенту відрізняється значним переважанням чоловіків у країнах із низьким рівнем доходу та з доходом нижче середнього, що контрастує з гендерним розподілом трудящих-мігрантів у країнах із високим рівнем доходу.

Серед міжнародних трудящих-мігрантів, 99 млн чоловіків та 70 млн жінок, відповідно, жінки становлять 41,5%, а чоловіки 58,5% трудящих-мігрантів⁴⁵. У 2019 р. кількість трудящих-мігрантів чоловічої статі перевищила кількість трудящих-мігрантів жіночої статі на 28,8 млн осіб за наявності 98,9 млн чоловіків (58,5%) та 70,1 млн жінок (41,5%), причому серед міжнародних мігрантів працездатного віку було більше чоловіків (128 млн, або 52,1%, порівняно зі 117,6 млн, або 47,9% жінок). Це є незначним

⁴⁵ ILO Global Estimates on International Migrant Workers Results and Methodology Third edition, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-dcomm/-publ/documents/publication/wcms_808935.pdf.

ГЛОБАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ МІЖНАРОДНИХ ТРУДЯЩИХ-МІГРАНТІВ ЗА СТАТТЮ, 2019 р.

% опитаних

зрушенням у бік поглиблення гендерної диференціації трудящих-мігрантів, порівняно з 2013 р., коли частка чоловіків серед трудящих-мігрантів становила 55,7%, а жінок – 44,3%.

Менша частка жінок-мігрантів пояснюється, з одного боку, їхньою меншою представленістю серед міжнародних мігрантів (47,9%), а

з іншого – їх відносно нижчим рівнем участі на ринку праці, порівняно з чоловіками (59,8% проти 77,5%).

У таблиці (*Статева структура чисельності міжнародних трудових мігрантів*) представлений статевий склад мігрантів та немігрантів. Жінки однаково представлені у загальній чисельності населення та населення працездатного віку, але не у складі мігрантів працездатного віку. У 2019 р. мігрантів-чоловіків налічувалося 128 млн осіб, тоді як мігрантів-жінок працездатного віку – 117 млн осіб. Крім того, у 2019 р. коефіцієнт участі в робочій силі чоловіків-мігрантів рівний 77,5%, був істотно вищим за відповідний показник для жінок, що дорівнює 59,8%, що спостерігалось і в попередні роки. Почасти це пояснюється вищою ймовірністю того, що жінки мігруватимуть як супровідні члени сім'ї з причин, не пов'язаних з роботою⁴⁶.

ГЛОБАЛЬНА ОЦІНКА ЧИСЕЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ, 2019 р.,

млн осіб

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Населення віком 15+	2 868	2 867	5 735
Мігранти 15+	128	117	245
Немігранти 15+	2 740	2 750	5 490
Загальна чисельність працюючих	2 128	1 354	3 482
Працюючі мігранти	99	70	169
Працюючі немігранти	2 029	1 284	3 313

⁴⁶ Хоча моделі міграції можуть відрізнитися між кваліфікованими та низькокваліфікованими жінками та між країнами, є свідчення того, що жінки йдуть за чоловіками, особливо в рамках програм возз'єднання сімей.

СТАТЕВА СТРУКТУРА ЧИСЕЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ, 2019 р., %

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Усе населення віком 15+	50,0	50,0	100
Мігранти віком 15+	52,1	47,9	100
Немігранти віком 15+	50,0	50,0	100
Загальна чисельність працюючих	61,1	38,9	100
Працюючі мігранти	58,5	41,5	100
Працюючі немігранти	61,2	38,8	100

Причини зростання жіночої трудової міграції. Зростання кількості жінок у міграційних потоках Європи зумовлене соціально-демографічною ситуацією у приймаючих країнах; змінами ринків праці, відкриттям нових ніш; підвищенням соціально-економічної ролі жінок у суспільствах, що постачають мігрантів; зміною соціальних установок у приймаючих країнах; зростанням рівня освіти та кар'єрних установок жінок.

До ключових факторів фемінізації міграції відносять дефіцит робочої сили та формування галузей економіки з непривабливими для країн, що приймають, робочими місцями (торгівля, клінінг, соціальне та побутове обслуговування, приватні та громадські послуги) відзначається такий специфічний фактор для окремих країн Європи, як брак можливостей отримання роботи на формальному ринку праці та зростаюча ненадійність доходу жінок.

Активна поява жінок на ринку праці міжнародних компаній пояснюється володінням ними відповідною освітою, бажанням будувати кар'єру, стати повноправними, самостійними, активними учасниками процесу трудової міжнародної міграції. Дослідниками виділяються характерні риси сучасної жіночої трудової міграції: націленість працювати в іншій країні, самостійний пошук роботи на зарубіжних ринках праці, усвідомлений вибір зарубіжної компанії для реалізації свого трудового потенціалу, економічні мотиви працевлаштування за фахом.

Проте більш серйозні економічні та неекономічні перешкоди, з якими стикаються жінки, також можуть пояснювати нижчу ймовірність їх міграції.

Менша представленість жінок серед міжнародних трудящих-мігрантів, ймовірно, пояснюється двома причинами:

1. Жінки недопредставлені серед міжнародних мігрантів працездатного віку.
2. Жінки-мігранти мають нижчий рівень участі у робочій силі, ніж чоловіки-мігранти.

Гендерна дискримінація⁴⁷ на ринку праці та труднощі поєднання роботи та сімейного життя⁴⁸ в іншій країні є можливими факторами, що знижують участь жінок у робочій силі та очікувані вигоди від трудової міграції.

При цьому внесок жінок-мігрантів у жіночу робочу силу у країнах призначення вищий (5,2%), порівняно із вкладом чоловіків-мігрантів (4,6%) у чоловічу робочу силу. Це пов'язано зі значно більшим розривом щодо участі в робочій силі між жінками-мігрантами та немігрантами (13,1 п. п.), порівняно з чоловіками-мігрантами та немігрантами (3,4 п. п.). Слід також зазначити, що глобальна частка жінок серед трудящих-мігрантів приховує суттєві відмінності між географічними регіонами: у таких регіонах як Північна, Південна та Західна Європа частка жінок серед трудящих-мігрантів перевищує 50,0%, у той час як в арабських державах вона не перевищує 20,0%.

Статистика свідчить, що частка міжнародних мігрантів у робочій силі вища, ніж частка немігрантів, але упродовж останнього десятиліття показники знижуються для обох груп, як для чоловіків, так і для жінок. Якщо у 2013 р. трудові мігранти становили 72,7% мігрантів працездатного віку, то у 2017 р. – 70,0%, а у 2019 р. – 69,0%. Зниження частки міжнародних мігрантів у робочій силі, швидше за все, обумовлене факторами, які також негативно впливають на немігрантське населення.

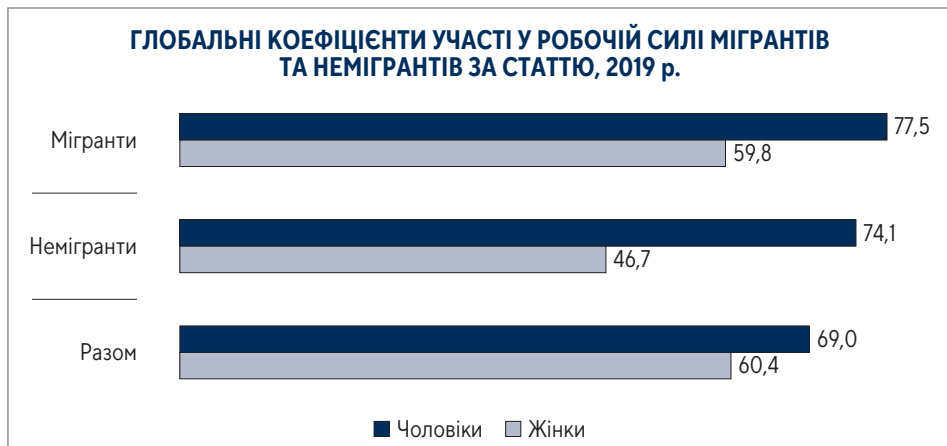
Частка трудящих-мігрантів серед усіх працівників вища (4,9%), ніж частка мігрантів серед працездатного населення. Це пов'язано з тим, що рівень участі мігрантів у робочій силі вищий (69%), ніж немігрантів (60,4%)

⁴⁷ У літературі розглядається питання, чи перебувають жінки-мігранти у «подвійно несприятливому становищі» в силу своєї статі та міграційного статусу, і знаходять цьому підтвердження.

⁴⁸ Більш висока частка жінок-мігрантів, ніж жінок-немігрантів з дітьми, підтверджує те, що вони не користуються послугами з догляду за дітьми з причин, пов'язаних з доступністю та вартістю, і, як наслідок, рідше користуються неформальною підтримкою для догляду за дітьми.

(таблиця «Співвідношення чисельності населення та коефіцієнти участі у робочій силі міжнародних трудящих-мігрантів за статтю», діаграма «Глобальні коефіцієнти участі у робочій силі мігрантів та немігрантів за статтю»). Розрив між мігрантами та немігрантами особливо великий серед жінок – 13,1 п. п., порівняно з чоловіками – 3,4 п. п.

СПІВВІДНОШЕННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА КОЕФІЦІЄНТИ УЧАСТІ У РОБОЧІЙ СИЛІ МІЖНАРОДНИХ ТРУДЯЩИХ-МІГРАНТІВ ЗА СТАТТЮ, 2019 р., %			
	Чоловіки	Жінки	Загалом
Мігранти як частка населення віком 15+	4,5	4,1	4,3
Частка трудящих-мігрантів у загальній кількості працівників	4,6	5,2	4,9
Коефіцієнт участі у робочій силі всього населення	74,2	47,2	60,7
Рівень участі мігрантів у робочій силі	77,5	59,8	69,0
Рівень участі немігрантів у робочій силі	74,1	46,7	60,4

За прогнозами Міжнародної організації праці (МОП), загальне зниження рівня участі в робочій силі, яке спостерігається з 1990 р., триватиме як мінімум до 2030 р.⁴⁹ Серед ймовірних чинників – демографічні зміни (наприклад, старіння населення більшості країн із високим рівнем доходу), технологічні зміни, ринок праці та імміграційна політика. У разі

⁴⁹ ILO Labour Force Estimates and Projections (LFEP) 2018 Key Trends, <https://www.ilo.org/ilostat-files/Documents/LFEPbrief.pdf>.

міжнародних мігрантів додатковими факторами можуть бути дискримінація на ринку праці та перешкоди на шляху до роботи, недостатнє володіння мовою та проблеми, пов'язані з обмеженим доступом до визнання їх навичок та кваліфікації в країнах призначення.

СТАТЕВИЙ РОЗПОДІЛ ЗА СЕКТОРАМИ ЕКОНОМІКИ

Тип трудової міграції залежить передусім від соціального і професійного статусу жінки. Жіноча міграція має особливості як у плані соціально-демографічних характеристик, і з погляду мотивацій, міграційної поведінки, вимог до соціальної захищеності мігрантів тощо.

Міжнародна трудова міграція призвела до сегментації ринку праці та виділення видів робіт, якими здебільшого зайняті мігранти⁵⁰ – непрестижні робочі місця, що не потребують високої кваліфікації, з важкими умовами та низькою оплатою праці. Такий розподіл праці формується на основі не лише національної, а й гендерної сегрегації працівників, призводячи до виникнення типово жіночих секторів зайнятості, що у розвинутих країнах заповнюються переважно жінками-мігрантами з менш розвинутих країн.

Чоловіки та жінки мігранти зосереджені у різних секторах глобальної економіки. Розподіл чоловіків та жінок з числа трудящих-мігрантів за категоріями економічної діяльності має суттєві відмінності, причому у сфері послуг частка жінок вища, ніж чоловіків. Галузеві дані показують, що 66,2% трудящих-мігрантів зайняті у сфері послуг, 26,7% – у промисловості та 7,1% – у сільському господарстві. При цьому всередині секторів є суттєві гендерні відмінності. Серед жінок 79,9% зайняті у сфері послуг, 14,2% – у промисловості та 5,9% – у сільському господарстві. Порівняно з жінками, розподіл чоловіків-мігрантів між промисловістю та сферою послуг відносно більш збалансований: 35,6% чоловіків зайняті у промисловості та 56,4% – у сфері послуг. Інші 7,9% чоловіків-мігрантів зайняті у сільському господарстві.

Більш висока представленість жінок-мігрантів у сфері послуг частково може пояснюватися зростаючим попитом на робочу силу в економіці догляду, включаючи охорону здоров'я та домашню працю. У цих

⁵⁰ Gender-Segmented Labor Markets and the Effects of Local Demand Shocks. – IDB, <https://publications.iadb.org/en/gender-segmented-labor-markets-and-effects-local-demand-shocks>.

підсекторах переважає жіноча робоча сила, і вони значною мірою спираються на працю жінок-мігрантів.

Слід зазначити, що у класифікаторі професій, що видається МОП, проводять чітку відмінність між працею з прибирання та утримання домашнього господарства та працею з догляду за людьми вдома⁵¹. Цю відмінність вкрай важливо враховувати під час розробки програм адаптації для працівників догляду за людьми вдома, оскільки праця з догляду людей з віковими, фізичними і ментальними особливостями вдома вимагає серйозної фізичної та психологічної підготовки, яка найчастіше відсутня у мігрантів⁵².

Не всі мігранти та члени їхніх сімей успішно інтегруються до спільноти та стають повноправними членами товариства. Якщо працівники-мігранти, зайняті у сфері обслуговування, торгівлі та будівництві, знаходяться у відносно однорідному соціумі, представленому такими ж мігрантами, що походять найчастіше з однієї місцевості або кровно, споріднено пов'язані, то домашні працівники найчастіше ізольовані від своїх співвітчизників, позбавлені свободи спілкування та пересування, спілкуються виключно з роботодавцями або особами, за якими здійснюють догляд. Найчастіше вони не мають жодного дозволу на проживання, ні дозволу на роботу в країні перебування, а отже, не можуть скористатися правовими механізмами захисту своїх прав, що робить їх найбільш уразливою категорією трудових мігрантів.

У країнах світу домашнє господарство є нерегульованим сектором ринку праці, оскільки не існує законів і стандартів праці у цій сфері. У більшості країн Європи не визначені квоти для працівників домашнього господарства, що сприяє нелегальному статусу працівників-мігрантів. Праця у домашньому господарстві часто передбачає понаднормові робочі години, жорстоке поведження роботодавця, несприятливі умови праці, відсутність соціального захисту і доступу до послуг охорони здоров'я тощо. Все це призводить до втрати людського потенціалу жінок-мігрантів. На сьогодні в світі нараховують більш, ніж 53 млн таких працівниць⁵³.

⁵¹ Updating the International Standard Classification of Occupations (ISCO), Draft ISCO-08 Group Definitions: Occupations in Cleaning and Housekeeping, – International Labour Organization, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/docs/d515.pdf>.

⁵² Updating the International Standard Classification of Occupations (ISCO), Draft ISCO-08 Group Definitions: Occupations in Health. – International Labour Organization, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/docs/health.pdf>

⁵³ Behind Closed Doors: Protecting and Promoting the Human Rights of Migrant Domestic Workers in an Irregular Situation. – International Labour Organization, http://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/projects/gap/publications/W_CMS_446720/lang-en/index.htm.

Чоловіки-мігранти зайняті в різноманітних сферах діяльності – від некваліфікованої праці до посад, що потребують високої кваліфікації. А жіноча трудова міграція характеризується концентрацією в дуже обмеженій кількості «жіночих» професій, що асоціюються з традиційними гендерними ролями. Беручи участь в міжнародній міграції, жінки в основному відіграють роль дешевих постачальників різних послуг, включаючи громадські послуги (персонал готелів, ресторанів, барів тощо); домашні послуги (няні, домашні робітничі, догляд за особами похилого віку та хворими); індустрію розваг (танцівниці, аніматори, стриптизерши), секс-послуги⁵⁴.

З цим контингентом пов'язане цілком особливе коло питань (sensitive questions), широко обговорюваних у світі, що стосуються зайнятості жінок у т. зв. «сферах ризику» (шоу-бізнес, ресторанне обслуговування), сексуальної експлуатації жінок-мігрантів (існує спеціальний термін «sexexploitation»), проституції у країнах в'їзду. Причому ці питання не обмежуються, як заведено думати, відомою проблемою «філіппінських жінок», але торкнулися вже й українок, які мешкають на Заході. Саме тому серед особливостей жіночої трудової міграції називають також підвищену вразливість жінок-мігрантів до дискримінації, експлуатації та порушення прав людини, зокрема торгівлі людьми.⁵⁵ Жінки-мігранти зазнають найбільшої дискримінації як учасники трудових відносин, оскільки знаходять роботу в неформальних, «тіньових» та криміналізованих сегментах зайнятості (діаграма «Глобальний розподіл міжнародних трудящих-мігрантів...»).

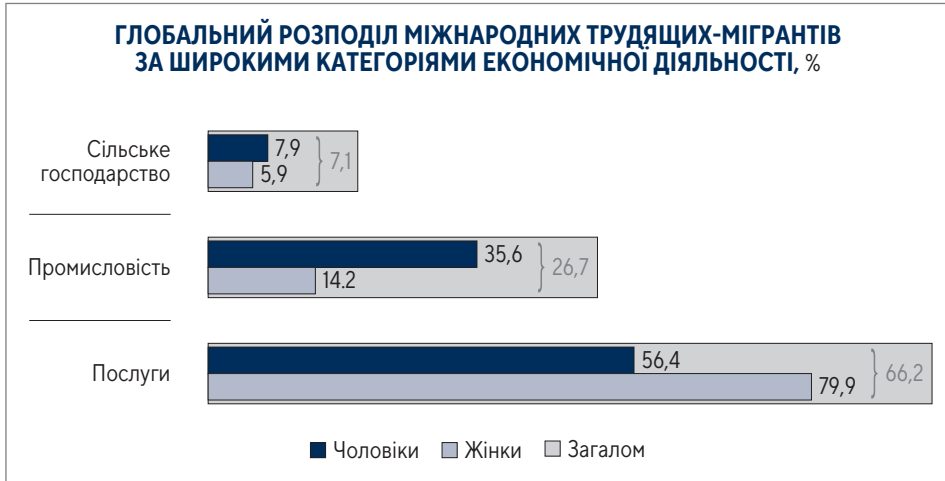
Порівняння оцінок 2013 р. з оцінками 2019 р. свідчить про різну динаміку змін для чоловіків та жінок – трудових мігрантів за категоріями економічної діяльності. У жінок спостерігається різке зниження у сільському господарстві (з 11,1% до 5,9%) та майже пропорційне зростання у сфері послуг (з 73,7% до 79,9%). Що стосується чоловіків, то тут спостерігається зниження у сільському господарстві (з 11,2% до 7,9%) та сфері послуг

⁵⁴ Migrant Sex Workers. Global Network of Sex Work Projects. – nswp, https://www.nswp.org/sites/default/files/briefing_paper_migrant_sex_workers_nswp_-_2017.pdf.

Migrant Sex Workers and Intersectionality, <https://www.wiwiip-kcl.com/migrant-sex-workers-and-intersectionality>.

⁵⁵ Olga Pyshchulina Human Trafficking and Legal Practice: a New Challenge for Ukraine, http://pd.cceu.hu/archive/00003120/01/pyshchulina_f3.pdf.

(з 69,1% до 56,4%), тоді як їхня залученість до промисловості зросла з 19,8% у 2013 р. до 35,6% у 2019 р.

Спостережені зміни у галузевому розподілі трудящих жінок-мігрантів відповідають загальним тенденціям зниження загальносвітової зайнятості жінок у сільському господарстві та промисловості і зростання їхньої зайнятості у сфері послуг. Що стосується чоловіків, то глобальні тенденції вказують на зниження зайнятості у сільському господарстві, стагнацію зайнятості у промисловості та зростання зайнятості у сфері послуг. Зростання зайнятості чоловіків-мігрантів у промисловості можна пояснити зростанням попиту на робочу силу в цьому секторі в країнах з доходами нижчими від середнього і вищими за середні. Збільшення частки трудящих-мігрантів у країнах із доходами вище середнього та зниження у країнах з високими доходами підтверджує цю гіпотезу.

Загалом, жінки стикаються з великою кількістю економічних і неекономічних перешкод як трудові мігранти, і ймовірність того, що жінки мігрують як супроводжуючі члени сім'ї з причин, відмінних від пошуку роботи. Вони можуть стикатися з гендерною дискримінацією на ринку праці та відсутністю соціальних мереж, що ускладнює поєднання роботи та сімейного життя в чужій країні. Все це є можливими факторами, що знижують представленість жінок серед трудящих-мігрантів.

МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ МІГРАНТІВ

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW)) висловив свою стурбованість порушеннями прав людини щодо жінок-мігрантів у своїй Загальній рекомендації №26 з питання трудящих жінок-мігрантів. Комітет наголосив, що, крім усього іншого, жінки зазнають наслідків обмеженості доступу до освіти, професійної підготовки і повної та надійної інформації про міграції, що може призвести до підвищення ступеня вразливості у відносинах з роботодавцями⁵⁶.

Міжнародний механізм забезпечення прав мігрантів, що працюють у сфері догляду, почав складатися більше 10 років тому. У грудні 2011 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила резолюцію №66/128 «Насильство щодо трудящих мігрантів»⁵⁷, в якій вона відзначила важливий внесок жінок-мігрантів у соціально-економічний розвиток, які надають своєю працею економічний та соціальний вплив на країни походження та призначення. Зазначається, що праця мігрантів має велике значення та гідний характер, у т. ч. і праця домашніх робітниць. Однак було висловлено занепокоєння щодо порушення прав і насильства щодо жінок мігрантів: побутового, психологічного та сексуального. Жінки-мігранти значно більшою мірою, ніж чоловіки, потерпають від проявів расизму та ксенофобії, грубих порушень трудових норм та експлуататорських умов праці, а також є потенційними жертвами сучасних форм рабства, включаючи всі форми примусової праці та торгівлю людьми. Крім того, соціологи говорять про множинну експлуатацію працівників з догляду – наймачем, своєю сім'єю, яку вони змушені утримувати, а також державою походження, в якій економічна ситуація не змінюється або покращується вкрай повільно, тому перспективи повернення до життя поза міграцією часто невизначені.

МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДОМАШНІХ ПРАЦІВНИКІВ МІГРАНТІВ

Міжнародно-правовий механізм забезпечення прав домашніх працівників мігрантів представлений затвердженою в 2011 р. Конвенцією про гідну працю домашніх працівників №189⁵⁸ з супутньою Рекомендацією про гідну працю домашніх працівників №201. Конвенція №189 є першим міжнародним інструментом, який визнає домашню працю як працю. Вона встановлює основні права та принципи, що вимагають від держав, що ратифікували конвенцію визнання домашньої праці

⁵⁶ General Recommendation No. 26 on women migrant workers, 5 December 2008. – The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_2009_W_P-1_R_7138_R.pdf.

⁵⁷ Муждународная конвенция о трудящихся-мигрантах и ее Комитет. – ООН, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FactSheet24rev.1ru.pdf>.

⁵⁸ Конвенция о достойном труде домашних работников. – International Labour Organization, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_norm/-normes/documents/normativeinstrument/wcms_c189_ru.htm.

як гідної праці (decent work). Було визнано, що домашня праця все ще недооцінюється і залишається непомітною, а оскільки вона переважно виконується жінками, насамперед мігрантами, то робітниці особливо вразливі перед дискримінацією з погляду умов праці та зайнятості, як і перед іншими проявами порушень правами людини. У країнах, що розвиваються з традиційно обмеженими можливостями зайнятості у формальному секторі працівники складають значну частину національної робочої сили і, як і раніше, відносяться до найбільш маргіналізованих категорій населення.

Конвенцією №189 було надано визначення термінів «домашня праця» та «домашній працівник» (ст. 1). Крім того, були визначені основоположні принципи та права в сфері праці: 1) свобода асоціацій (право на участь у професійних спілках); 2) неприпустимість примусової чи обов'язкової праці; 3) заборона дитячої праці та дискримінації (ст. 3).

Конвенція № 189 та Рекомендація №201 являють собою механізм, що передбачає основні гарантії забезпечення прав мігрантів домашніх працівників, що дозволяє державам у разі ратифікації імплементувати їхні положення до національного законодавства та домогтися ефективного забезпечення прав та свобод таки мігрантам. Ключову роль у цьому механізмі відіграють професійні спілки, організації роботодавців та інші громадські об'єднання. Каталог права і свободи, гарантованих зазначеним механізмом, дозволяє трудящим реалізовувати своє право на гідну працю та інтегруватися у громадянське суспільство держави перебування. Однак більшість держав не поспішають із ратифікацією Конвенції №189, що пояснюється деякими дослідниками як необхідністю пріоритетного захисту саме національного ринку праці, так і зайвим обтяженням для бюджету у разі взяття зобов'язань, що стосуються соціального забезпечення, мінімальної заробітної плати та зайнятості.

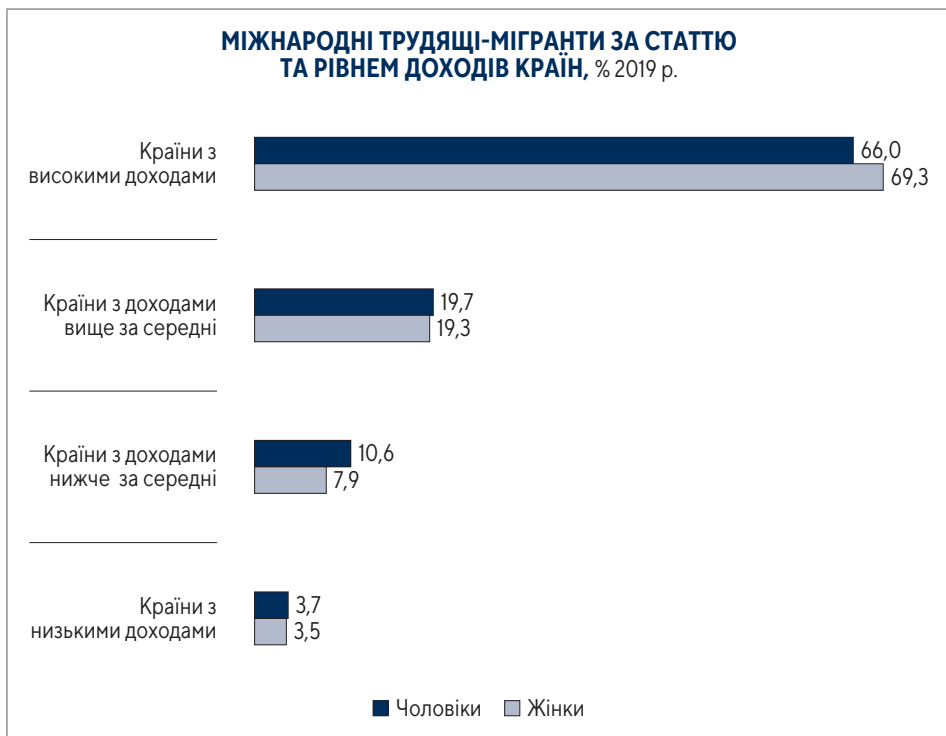
На сьогодні лише 22 держави ратифікували Конвенцію №189⁵⁹, серед яких 12 держав Центральної та Південної Америки, Філіппіни, Маврикій, ПАР і 7 країн Західної Європи (Бельгія, Фінляндія, ФРН, Ірландія, Італія, Португалія та Швейцарія).

Отже, незважаючи на значні поліпшення, жінки-мігранти все ще можуть стикатися з більш сильною дискримінацією, є більш вразливими до поганого поводження і можуть відчувати подвійну дискримінацію і як мігранти, і як жінки в країні, що приймає, порівняно з чоловіками-мігрантами. Тим не менш, чоловіки-мігранти також схильні до вразливості в процесі міграції. Тому дані про міграцію, що враховують гендерні аспекти, можуть сприяти досягненню більшої рівності та відкривати можливості для вразливих груп населення.

⁵⁹ Конвенція о достойном труде домашних работников. – International Labour Organization, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_norm/-normes/documents/normativeinstrument/wcms_c189_ru.htm.

РОЗПОДІЛ МІГРАНТІВ ЗА КРАЇНАМИ З РІЗНИМИ ДОХОДАМИ

У 2019 р. 88,6% жінок-міжнародних трудових мігрантів перебували в країнах з високим або вищим за середній рівень доходу (діаграма та таблиця «Міжнародні трудящі-мігранти за статтю та рівнем доходів у країнах»). Відповідний показник для чоловіків становив 85,7%. Слід зазначити, що у країнах із високим рівнем доходів і доходами вище середнього проживає більша частка трудящих жінок (66,7%), ніж трудящих чоловіків (56,7%). Позитивний зв'язок між глобальним розподілом трудящих жінок-мігрантів та трудящих жінок загалом може свідчити про те, що трудящі жінки-мігранти найчастіше перебувають у країнах, де працює більша кількість жінок. Це може означати як наявність робочих місць, так і доступні для трудящих жінок ринки праці. При цьому гендерний склад мігрантів може бути перекошений у бік однієї статі, якщо попит на галузі та професії не є гендерно-нейтральним.

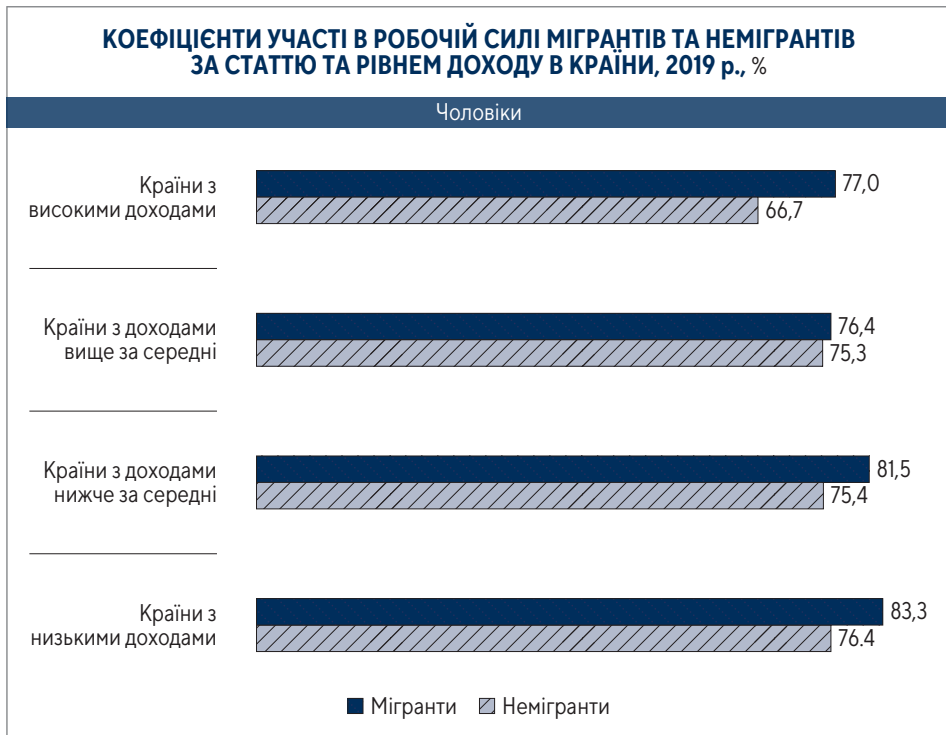
МІЖНАРОДНІ ТРУДЯЩІ-МІГРАНТИ ЗА СТАТТЮ ТА РІВНЕМ ДОХОДІВ У КРАЇНАХ, 2019 р.

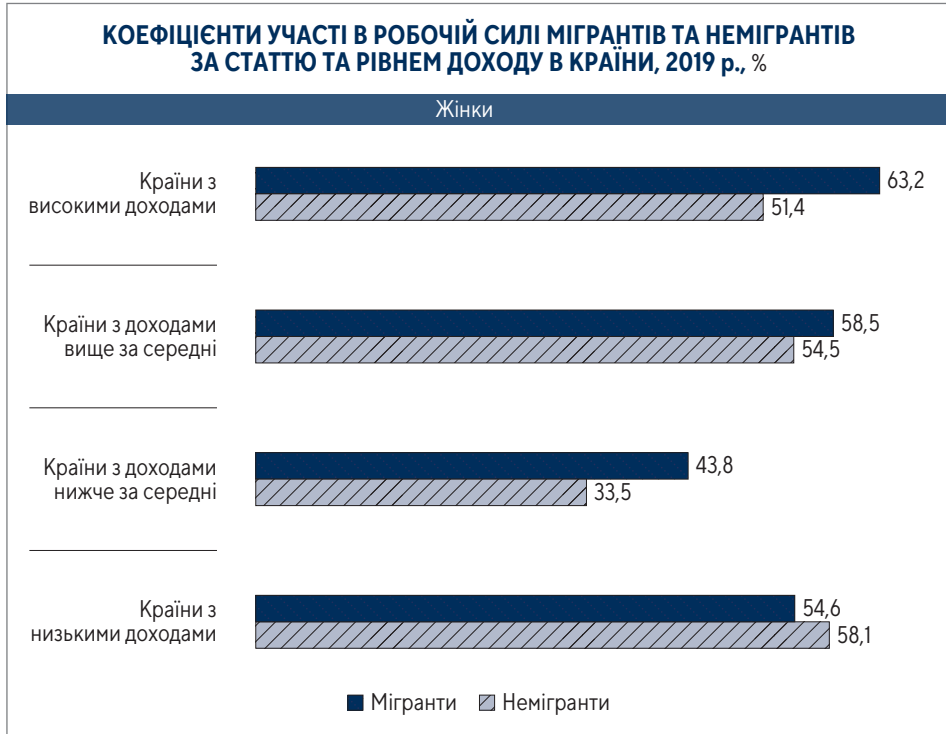
	Країни з низькими доходами	Країни з доходами нижче за середні	Країни з доходами вище за середні	Країни з високими доходами	Загалом
Чоловіки					
Загальна чисельність, млн	146,7	775,1	857,4	349,0	2 128,2
Розподіл працівників, %	6,9	36,4	40,3	16,4	100,0
Мігранти віком 15+, млн	4,4	12,8	25,5	84,9	127,6
Розподіл мігрантів віком 15+, %	3,4	10,1	20,0	66,5	100,0
Частка мігрантів в чисельності населення віком 15+, %	2,3	1,2	2,2	16,6	4,5
Чисельність працівників мігрантів, млн	3,7	10,5	19,5	65,3	98,9
Розподіл мігрантів віком, %	3,7	10,6	19,7	66,0	100,0
Частка мігрантів в чисельності всього населення, %	2,5	1,3	2,3	18,7	4,6
Жінки					
Загальна чисельність, млн	114,4	336,5	626,9	276,2	1 354,0
Розподіл працівників, %	8,4	24,9	46,3	20,4	100
Мігранти віком 15+, млн	4,5	12,8	23,1	76,8	117,2
Розподіл мігрантів віком 15+, %	3,8	10,9	19,8	65,5	100,0
Частка мігрантів в чисельності населення віком 15+, %	2,3	1,3	2,0	14,8	4,1
Чисельність працівників мігрантів, млн	2,4	5,6	13,5	48,5	70,1
Розподіл мігрантів віком, %	3,5	7,9	19,3	69,3	100,0
Частка мігрантів в чисельності всього населення, %	2,1	1,7	2,2	17,6	5,2

У країнах із високим рівнем доходу чоловіки-мігранти становлять 18,7%, а жінки-мігранти – 17,6% чоловічої та жіночої робочої сили відповідно (таблиця «Міжнародні трудящі-мігранти за статтю та рівнем доходів у країнах»). У країнах із низьким рівнем доходів, доходами нижчими від середнього і вищими від середнього, частка чоловіків і жінок – трудових мігрантів у загальній чисельності робочої сили не перевищує

2,5%. У всіх чотирьох дохідних групах країн рівень участі у робочій силі чоловіків-мігрантів, наприклад у 2019 р. був вищим, ніж немігрантів, причому найбільший розрив у рівні участі, за оцінками, становив 10,3 п. п. для країн з високим рівнем доходу (діаграма «Коефіцієнти участі в робочій силі мігрантів та немігрантів за статтю та рівнем доходу в країні»).

Що стосується жінок-мігрантів, то розрив в участі між мігрантами та немігрантами знову був найбільшим у країнах з високим рівнем доходу і становив 11,8 п. п. Участь жінок-мігрантів у робочій силі є вищою, ніж немігрантів, у всіх дохідних групах, крім країн з низьким рівнем доходу, що може бути пов'язано з обмеженою наявністю робочих місць та можливостями воз'єднання з сім'єю. Іншим фактором, що сприяє цьому, може бути висока поширеність неформальної зайнятості, яка, можливо, не повністю відображається у даних.

Як видно з наведених даних, контингент міжнародних трудових мігрантів характеризується як гендерною диференціацією, так і географічною концентрацією. У всьому світі набагато більше трудящих-мігрантів чоловічої статі, ніж жіночої статі, причому гендерний склад цього контингенту відрізняється значним переважанням чоловіків у країнах з низьким рівнем доходу і з доходом нижче середнього, що контрастує з гендерним розподілом трудящих-мігрантів у країнах із високим рівнем доходу.

Безпрецедентні демографічні зміни, включаючи швидке старіння суспільства⁶⁰, як у країнах із високим і з середнім рівнем доходу роблять міграцію дедалі більш необхідною для країн із будь-яким рівнем доходу.

Чи дозволять країни міграції допомогти зменшити очікувану невідповідність між пропозицією робочої сили та попитом на неї, спричиненою

⁶⁰ Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення. – Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/22/2023-MATRA-I-KVARTAL-7.pdf>.

цими демографічними зрушеннями, значною мірою визначить економічні та соціальні траєкторії на всіх рівнях доходу⁶¹.

Досліджуючи проблеми та фактори міграції звертають увагу і на т. зв. **«парадокс відсутності мобільності»**. Мається на увазі, той факт, що враховуючи множинність рушійних сил й існування потужних економічних, політичних, демографічних та соціальних дисбалансів у світі, здається, що набагато більше людей мали б мігрувати, ніж це відбувається наразі. Тому що, якщо поглянути на реальні цифри, виникає фундаментальне питання: чому відсоток міграції такий малий, відносно частки світового населення? Фактично понад 96% людей, які живуть на планеті, вважаються немігрантами, тобто людьми, які ніколи навмисно не перетинали міжнародні кордони, щоб оселитися за кордоном.

Міграція – це людське явище, засноване на індивідуальному чи колективному ухваленні рішень та вбудоване у складне соціальне, політичне та нормативне середовище. Тому рішення про міграцію ухвалюють з урахуванням економічних, політичних та безпекових факторів, а також культурних, соціальних та мережевих факторів, або їх поєднання.

На рішення щодо міграції впливають міркування, що стосуються безпеки та стабільності як на старому, так і на новому місці, передбачувані перспективи побудови кращого майбутнього за кордоном, культурна та мовна близькість та гостинний клімат у новому місці призначення. Рішення про міграцію пов'язані з багатьма невизначеностями і не ухвалюються легковажно. Вони включені в інший набір факторів, які можна узагальнити як **«структури глобальних можливостей»**, які взаємодіють з іншими структурними рушійними силами міграції, що впливають на індивідуальні або групові рішення та на конкретні міграційні проекти.

Такі структури можливостей включають, крім іншого: географічну близькість чи відстань; можливості легальної та трудової міграції, що пропонуються законодавчою базою та міграційними режимами; щільність та можливості міграційного контролю; існування та потенціал мереж незаконного ввезення мігрантів; характеристики систем притулку та захисту; можливості працевлаштування на формальному та неформальному

⁶¹ Див. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн східного партнерства. – Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf>.

ринках праці; наявність сімейних та соціальних мереж у країнах призначення та у дорозі; готовність держав уздовж маршрутів співпрацювати у питаннях міграційного контролю, повернення та легальної міграції. Міграційна політика справді впливає на структури можливостей та на наступні міграційні потоки, і цей вплив сильніший, ніж припускають поляризовані громадські дискурси та однобокі зображення.

Нерозвиненість правової бази міграційних процесів при їх здійсненні, як і раніше, залишається актуальними багато проблем, пов'язаних із забезпеченням прав людини. Якщо прямі заборони на виїзд пішли в минуле, ті масштаби міграцій, що зросли, висунули на перший план такі питання, як розробка правових гарантій і механізмів соціальної захищеності мігрантів та їхніх сімей за кордоном, а також і після повернення на Батьківщину. Насамперед це стосується жіночої міграції через специфічність проблемних ситуацій, що виникають, і труднощів їх регламентації.

III. ФЕМІНІЗАЦІЯ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ – ГОЛОВНІ ТРЕНДИ ТА РИЗИКИ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Наразі Україна переживає п'яту хвилю переселенського руху в історії української еміграції.

ХВИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

*Перша хвиля*⁶² – «трудова емігранти» (середина ІХХ ст. – початок Першої світової), переважно молоді, самотні чоловіки, які не бажали служити в російській чи австрійській арміях.

Друга хвиля – (між Першою та Другою світовими війнами) викликана економічними та політичними чинниками: радянську Україну залишали незгодні з повоєнними режимами, ті, хто боровся проти радянської влади.

Третя хвиля – (з кінця Другої світової війни до 80-х рр.) – «політична», прихистку шукали «антирадянські», військовополонені, люди, які не змогли повернутися на Батьківщину, а також дисиденти.

Четверта хвиля т. зв. «заробітчанська» – розпочалася у 1990-х рр.

П'ята хвиля української еміграції – початок широкомасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р., у складі емігрантів переважно жінки та діти.

Етнічна міграція. Найбільша хвиля міграції українців за часи незалежності відбулася на початку 90-х років. Міграційний баланс змінився на користь вибулих, серед яких відносно велику частку становили росіяни та євреї⁶³. Головними країнами призначення для емігрантів були Ізраїль, Німеччина, США, Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща та Греція – тобто

⁶² Чотири хвилі української еміграції. – Ми українці, <http://weareukrainians.com/ukraine-and-the-world/chotiri-hvili-ukrayinskoyi-emigratsiyi>

⁶³ Зовнішня міграція – Головна причина наявності етнічно неукраїнської людності в сучасній Україні. – Дзеркало тижня, https://zn.ua/ukr/SOCIUM/zovnishnya_migratsiya_golovna_prichina_nayavnosti_etnichno_neukrayinskoyi_lyudnosti_v_suchasniy_ukr.html.

до країн, що є материнськими для відповідних національних меншин в Україні. Можна припустити, що до цих країн еміграція мала переважно етнічний характер. В перші роки незалежності кількість громадян України єврейської національності скоротилася на 23,1%, поляків на 15,1%, греків на 5,3%, чехів на 1,7%, угорців на 0,8%.

Серед єврейської еміграції з СРСР громадяни України, порівняно з представниками інших республік СРСР, займали значне місце. Це сталося внаслідок географічної близькості до кордону, а також того, що в Україні мешкає численна єврейська національна меншина, яка прагне до збереження сімейних зв'язків⁶⁴. Частка, що вибувала до Ізраїлю з незначними коливаннями з року в рік скорочувалася. На початку 90-х євреї становили понад 60% емігрантів; у 1995 р. – 38,9 %; у 2001 р. – 31,3%; у 2002 р. – від 15% до 25%⁶⁵. З часом євреї опинилися в меншості навіть серед емігрантів до Ізраїлю.

Не такою масовою, однак досить інтенсивною, була еміграція з України громадян німецького походження⁶⁶. При цьому виїзд до Німеччини, США та інших країн, зростав; наприклад, якщо 1991 р. до Німеччини виїхало лише трохи більше 2 тис. чоловік, то 2002 р. – 10,7 тис. До Німеччини виїжджали не тільки етнічні німці, але й представники інших етнічних груп.

З часом міграційні тенденції змінилися на поступове гальмування традиційної етнічної (єврейської та німецької) еміграції та прискорений розвиток нових, етнонейтральних моделей мобільності населення.

Економічна міграція. Вже через декілька років після проголошення незалежності еміграція поступово втрачала своє етнічне забарвлення. Міграційний потік з України до країн ЄС отримав всі основні риси етнонейтральної міграції. Із поступовим полегшенням процедури оформлення документів спрощувалась і система обліку емігрантів з боку відповідних органів. Не фіксувалися стать, національність, професійний і освітній рівень емігрантів. Надії на покращення життя, владнання питань громадянства та власності дещо пригальмували еміграцію.

⁶⁴ Міграційні процеси в Україні: історичний огляд, <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/geograf/23023/>.

⁶⁵ Малиновская Е. Украина без барьеров, <https://magazines.gorky.media/oz/2004/4/ukraina-bez-barerov.html>.

⁶⁶ За переписом населення 1979 р. в Україні проживало 34,1 тис. німців.

Традиційно неетнічна міграція сильно диференційована за цілями та мотивами виїзду. Переважно **українська еміграція часів незалежності була обумовлена економічними причинами**. Це пояснює її відносно невеликі розміри. З одного боку, режим вільного перетину кордону мав би сприяти збільшенню виїзду. Проте демократизація суспільного життя ліквідувала політичні, етнічні, релігійні та інші причини еміграції, а також підстави для отримання вихідцями з України притулку на Заході. З іншого боку, із відкриттям кордонів стало можливим досягти основної мети еміграції – підвищення рівня добробуту шляхом тимчасових поїздок на заробітки за кордон, не залишаючи Батьківщину назавжди.

Четверта еміграційна хвиля відрізнялась від трьох попередніх тим, що більшість людей емігрувала через скрутні економічні умови, що настали після розвалу Радянського Союзу. На тимчасову роботу та в еміграцію виїхало за оцінками від 5 до 7 млн осіб⁶⁷. Найбільш інтенсивним виїзд у напрямку дальнього зарубіжжя був у 1990 р., коли країну залишили понад 90 тис. людей. 1991 р. еміграція скоротилася – близько 70 тис., у 1992 р. продовжувала зменшуватися. Знову зросла міграція у 1994 р. – 58,7 тис. осіб. Це був найвищий показник за період незалежності. Таке зростання було викликане глибокою економічною кризою. Надалі еміграція у дальнє зарубіжжя стабільно скорочувалася. У 2002 р. вона становила 26,7 тис. осіб, тобто майже втричі менше, ніж 1991 р.

Мотиви міграції останніх двох років знову радикально було змінено після початку масштабного російського вторгнення у лютому 2022 р. Тому аналізуючи міграційні процеси в Україні, ми вже традиційно поділяємо міграційні хвилі на «до» і «після».

ЖІНОЧА МІГРАЦІЯ ДО 2022 р. – ОСНОВНІ ТРЕНДИ

Дослідження жіночої міграції. Спеціальних досліджень із жіночої міграції в Україні не проводилося ані з погляду проблем міграції, ані з боку гендерного спрямування. Існують розробки за особливостями міграції різних груп мігрантів⁶⁸, проте, як правило, ці групи виділяються за

⁶⁷ Найбільша хвиля міграції українців спостерігалася на початку 90-х років. – Рева, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2766085-najbilsa-hvila-migracii-ukrainciv-sposterigalasa-na-pocatku-90h-rokiv-reva.html>.

⁶⁸ Гендерна структура української еміграції: сучасні тенденції, трансформації та соціально-економічні наслідки. – Науковий вісник Ужгородського національного університету, <https://dspace.uzhnu.edu.ua/>.

віковою ознакою (молодь), освітою (кваліфіковані спеціалісти), етнічною приналежністю. У той самий час у Західних країнах ця проблематика виділилася у самостійну галузь наукової та практичної діяльності. Проводяться наукові конференції, функціонують урядові та неурядові організації, громадські рухи, ініціативи. Причому розвиток йшов з боку гендерного, а точніше феміністичного напрямку, який звернувся до проблем міграції в міру їх загострення у світі. При цьому специфічна для гендерних досліджень ідеологія та проблематика хіба що «наклалася» на традиційну фабулу досліджень міграції, внаслідок чого й утворилося відносно самостійне дослідницьке поле, об'єктом якого є жінки-мігранти.

Як вже зазначалось, жінки активно включилися до всіх форм міграції: трудової, освітньої, міграцію з метою возз'єднання сім'ї, шлюбної еміграції з країни тощо.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ

Після 1990-х рр. українки активно виїжджали до Польщі, Росії, Чехії. Такі міграції були сезонними. Але в цей період також відкрились країни масової міграції, які раніше не були задіяні: Італія, Португалія, Греція. На перетині 2000-2003-х рр. в Італію виїхало **понад 100 тис. українських мігранток**. Те саме відбулось в Португалії, Іспанії та Греції, щоправда, у менших кількостях. Це був найскладніший період для міграції внаслідок повної відсутності правових гарантій для мігрантів з України. Чи не єдиними, хто міг надавати будь-яку допомогу українцям за кордоном були благодійні організації (наприклад – міжнародний християнський благодійний фонд «Карітас»).

Українська довгострокова трудова міграція характеризується зростанням з 2006 р., яка тривала до лютого 2022 р. За оцінками Міжнародної організації з міграції, в той період від 1,6% до 3% загальної кількості населення брали участь у довгостроковій трудовій міграції⁶⁹. За даними парламентських слухань 2006 р. з 7 млн громадян України, що працюють за її межами, жінки становлять 5 млн. Хоча експертні оцінки як загальної кількості мігрантів, так і частки в ньому жінок скромніші: від 35,4% до 50,5% з 2 млн. Ключовими факторами посилення міграційних

⁶⁹ Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. – Міжнародна організація з міграції, https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.

процесів в Україні називають високий відсоток безробіття⁷⁰, відсутність умов для самореалізації⁷¹, поширення політичної нестабільності; економічні проблеми; сімейні обставини та збройні конфлікти.

Переважний напрямок міграції жінок був до Південної Європи. Так, в Іспанії жінки становили до 55% усіх вихідців з України, що працюють у країні; у Греції – 75,5%, в Італії – 90,2%. Натомість міграція в деякі інші країни є переважно чоловічою: в 2001 р. чоловіки становили 80,6% українських заробітчан, які працюють у Польщі, у Португалії – 68%, у Росії – 60,4%, у Німеччині – 60,9%.

Процес фемінізації трудової мобільності в Україні почав проявлятися вже у перші роки ринкових реформ – у вигляді човникової торгівлі. За даними досліджень, серед «човників» жінки становили 53,6%⁷². Та протягом 1990-х рр. у потоках заробітчан ще переважали чоловіки, оскільки їхня праця була затребувана в будівельній галузі економічно розвинутих країн. Самостійна жіноча трудова міграція почалася наприкінці 1990-х-початку 2000-х як реакція на зміни глобального ринку праці, коли дешева праця жінок з економічно неспроможних держав виявилася потрібною для задоволення попиту на ринку сервісних послуг постіндустріальних економік.

⁷⁰ Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. – Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf

⁷¹ Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн східного партнерства. – Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf>.

⁷² Pyshchulina, «Gender Specifics of the «shuttle» Trade».

Існуючі на сьогоднішній час дослідження та результати аналізу емпіричної інформації фіксують основні характеристики трудових мігрантів-жінок.

Переважна вікова група – 20-25-річні, середній вік жінок-мігрантів становить 26 років, а чоловіків – 35 років; кожна десята жінка – молодша за 20 років.

Специфіка жіночої міграції відбивається на структурі потоку за сімейним станом. Майже 1/3 мігрантів-жінок ніколи не були одружені, ще 35% – розлучені чи вдови. Таким чином, 2/3 жінок не мають власної родини, крім батьківської. Така структура трудової міграції (особливо висока частка молодих незаміжніх жінок) свідчить на користь гіпотези про те, що професійна діяльність хоч і декларується як основний мотив міграції, але не є такою для всіх мігрантів. Більш детальне вивчення цільових установок мігрантів підтвердило, що мотиви шлюбної та трудової міграції багато в чому близькі і часто переплітаються, отже межа між цими двома видами переміщень іноді має умовний характер. На підставі проведених інтерв'ю з тими, хто виїжджає, можна стверджувати, що трудові мотивації певної частини молодих жінок – лише формальний привід для виїзду, а не справжня мета.

За результатами дослідження, українська жіноча трудова міграція відрізняється об'єктивно високими якісними характеристиками: близько половини жінок мають вищу освіту, значна частина студентів, які не закінчили заклади вищої світи⁷³.

Переважна більшість жінок серед індивідуальних мігрантів пояснювала багато т. зв. «жіночих питань» у міграційній проблематиці. В цьому контексті досліджувались проблеми професійної гендерної сегрегації та сегментації міжнародного ринку праці.

На сьогодні дослідження жіночої трудової міграції в Україні ще не мають сформованої методології та понятійного апарату. А її специфіка мало вивчалася, хоча проблематика досліджень у цій галузі досить велика. Тому перш ніж перейти безпосередньо до аналізу гендерних особливостей міграції, зупинимося коротко на визначенні основних понять, що використовуються.

По-перше, зовнішню трудову міграцію слід вважати тимчасовою формою міграційних переміщень, на відміну еміграції (імміграції), тобто виїзду (в'їзду) на постійне проживання. Той факт, що трудова міграція, розпочавшись як тимчасова, потім часто набуває постійного характеру, не суперечить загальному визначенню і може розглядатися як одна з її властивостей за певних соціально-економічних умов.

⁷³ Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. – Міжнародна організація з міграції, https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.

По-друге, до зовнішніх трудових мігрантів слід відносити осіб, які перетинають державні кордони України (як у той, так і в інший бік) для того, щоби вступити у трудові відносини з роботодавцями в іншій країні. Таким чином, критерій для відокремлення трудової міграції від інших форм міграційних переміщень — відносини типу «працівник-роботодавець», до яких вступає мігрант на новому місці. Саме вони — базова подія при цій формі міграції, на відміну від еміграції, коли такою є зміна місця проживання (наприклад, при шлюбній еміграції — у зв'язку з одруженням).

Виходячи з цього визначення, до трудових мігрантів, які виїжджали з України, ми відносимо осіб, які їдуть працювати за кордон за контрактом або договором, за міждержавними угодами, у порядку обміну, на стажування. Особи, які виїжджають з метою туризму чи відвідування родичів і влаштовуються працювати за кордоном, також ставляться до трудової міграції, точніше до її прихованої чи нелегальної форм. І навпаки, не відносяться до трудових мігрантів особи, які беруть участь у човникової міграції з комерційними цілями, емігранти, які виїжджають на постійне проживання, відрядження (за відсутності контракту або договору із закордонними роботодавцями).

Одна із серйозних проблем жіночої трудової міграції пов'язана з **вимушеним зниженням професійного та кваліфікаційного статусу працівників у результаті міграції**. Тільки невелика частина жінок зазначають, що для них міграція — сходинка у професійній кар'єрі, для абсолютної більшості — це лише спосіб заробити гроші. Одна з основних проблем жіночої трудової міграції — вузькість пропонованих професій, які багато в чому обмежені сферою обслуговування та розваг. Високоосвіченим жінкам було важко знайти роботу без втрати професійного статусу. Найчастіше високоосвічені фахівці свідомо йдуть на те, щоб займатися некваліфікованою роботою за кордоном, отримуючи за це в кілька разів більше, ніж коштує їхня кваліфікована праця на Батьківщині. Це може розцінюватися як втрати міграції і, за нашими даними, нині вони досить великі.

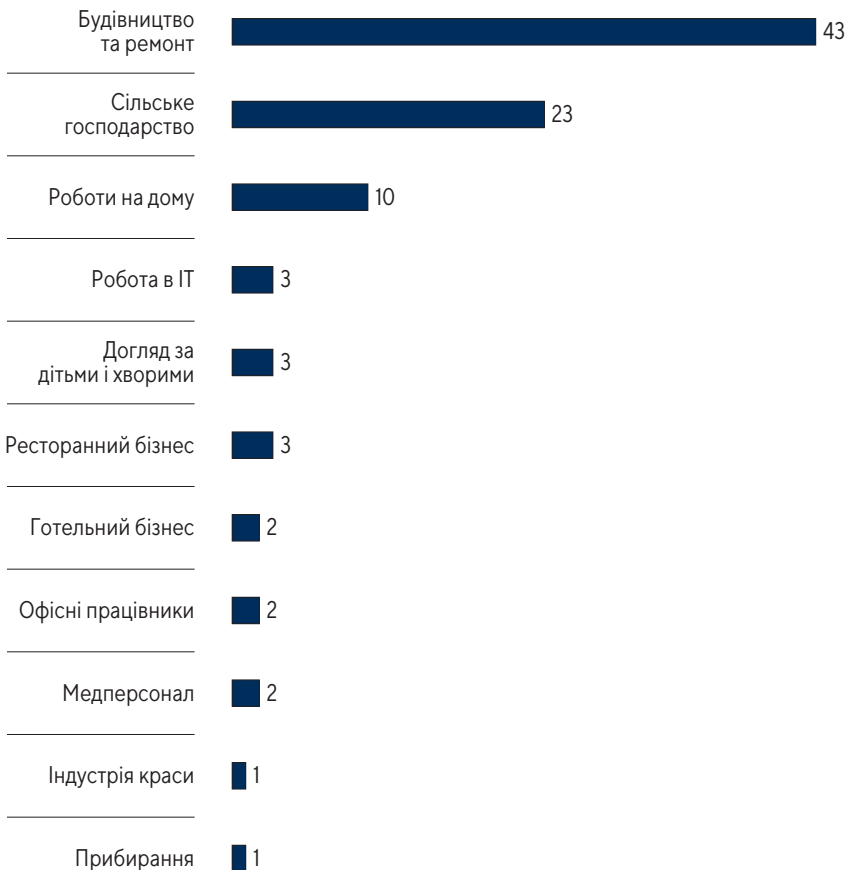

НАЙПОПУЛЯРНІШІ СФЕРИ ЗАЙНЯТОСТІ ЗА КОРДОНОМ⁷⁴

У цілому 77% людей виїжджали на сезонні роботи і тільки 15% працювали на постійній основі, 7% – мали інший тип робіт. Більшість українців були працевлаштовані неофіційно (61%) і лише 35 – офіційно.

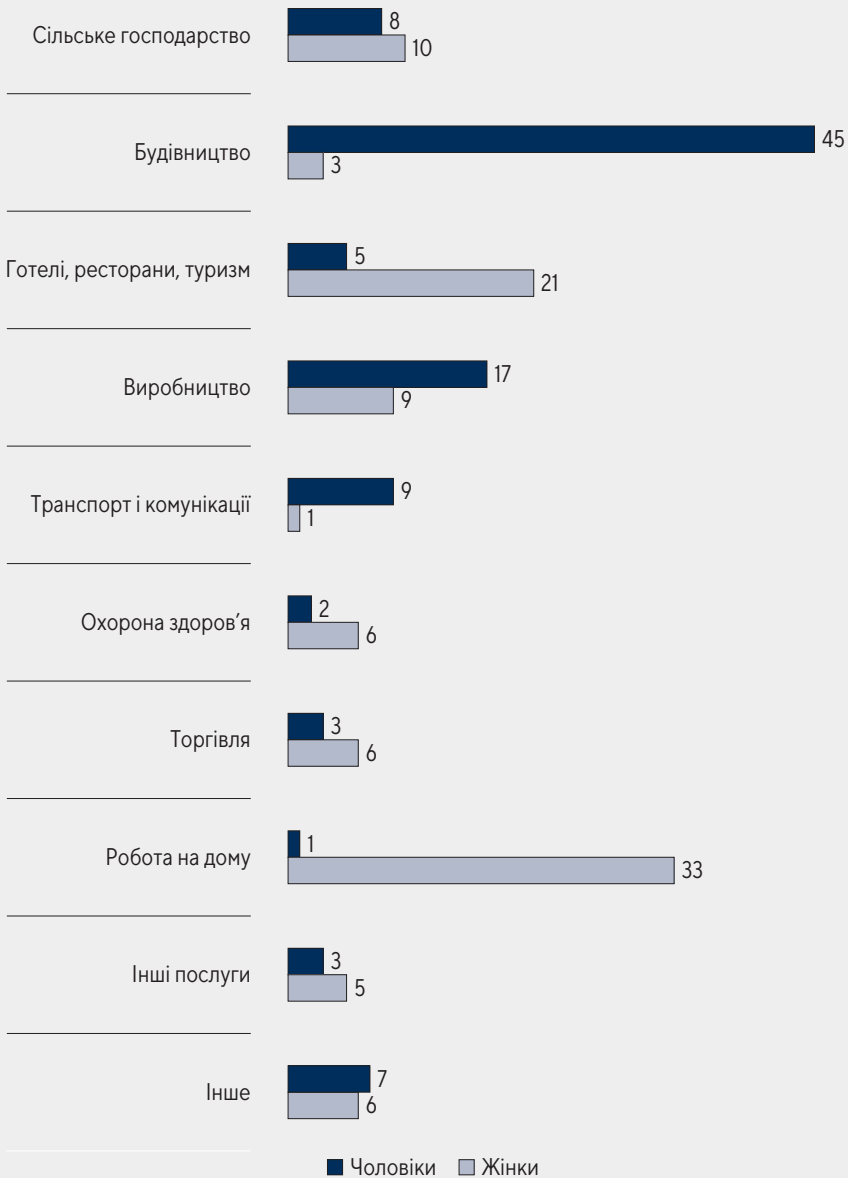
Близько половини українців працювали в «чорноробочих» галузях.

РОЗПОДІЛ ЗА СФЕРАМИ ЗАЙНЯТОСТІ %

⁷⁴ Робота без кордонів. – Foxly, <https://fokslы.com/naipopuliarnishi-sfery-zainiatosti-za-kordonom/>.

СЕКТОР ЗАЙНЯТОСТІ В КРАЇНІ ПРИЗНАЧЕННЯ ЗА СТАТТЮ, %

Жіноча трудова міграція ідентифікується як сфера серйозного соціального ризику. Жіноча праця погано піддається регламентації в контрактах, носить індивідуальний характер, нерідко призводить до порушення прав працюючих, вона може негативно вплинути на життя жінок, їхнє здоров'я, на стосунки з дітьми, у сім'ї та суспільстві. Фемінізація міграційних потоків спричинили серйозні проблеми.

Ризики і загрози жіночої міграції. В Україні недостатньо усвідомлювались ті загрози, які масовий відтік жінок по факту мав для соціального самопочуття суспільства. Зокрема, **фемінізація трудової міграції вплинула на стабільність і виховну здатність української сім'ї.** У результаті трудової міграції колосальної руйнації зазнав такий соціальний інститут, як сім'я, а розпад сімей стає одним із значних соціальних наслідків міграції.

За роки економічних перетворень у країні сформувався новий тип сімейний відносин, т. зв. **«транснаціональні родини»**, тобто родини заробітчан, у яких хтось працює за кордоном або періодично їздить на заробітки, підтримуючи при цьому близькі сімейні стосунки з рідними в Україні. Дослідження показують, що від'їзд жінок за кордон з метою заробітку має серйозні соціально-культурні наслідки як для них самих, так і для їхніх сімей.

Проведені дослідження свідчать, що за кордон для роботи виїжджає більшість жінок без сімей або чоловіків. При цьому, з одного боку, велика кількість жінок, які не працевлаштовані на Батьківщині або мають низькооплачувану роботу, отримали можливість забезпечувати себе і свої сім'ї. З іншого боку, сама специфіка роботи, якою займаються в Європі жінки-мігранти, це праця «другого сорту», досить не престижна, низькооплачувана на відміну від праці чоловіків.

Трудові міграції пов'язані з тимчасовим, а інколи і тривалим розривом сімейних зв'язків, відкладанням шлюбів та народження дітей. Зростання питомої ваги жінок і молоді у складі трудових мігрантів мав значний вплив на демографічну ситуацію в країні, зокрема на рівень народжуваності. При цьому дослідження показували, що саме заміжні жінки більшою мірою залучені до трудової міграції, ніж особи, які ніколи не перебували в шлюбі. Багато в чому це пояснюється суттєвішими потребами сімейних бюджетів

у надходженнях «міграційних грошей», порівняно з бюджетами самотніх людей⁷⁵.

Новим соціальним феноменом сучасності вважають появу в Україні дистантних сімей трудових мігрантів, які знаходилися на заробітках за кордоном. Дистантна сім'я – це сім'я, для якої характерним є дисфункціональність. Основні функції сімей мігрантів виконуються на недостатньому рівні або не виконуються взагалі. А отже, можна говорити про загалом негативний вплив жіночої трудової міграції та трудових міграційних процесів на розвиток та функціонування дистантних сімей.

Роль жінки у разі сімейної міграції передбачає принципово інший механізм, ніж у випадку індивідуальної трудової міграції. Так, для сімейної еміграції характерний рольовий розподіл навантаження, пов'язаної з інтеграцією в нове суспільство: на жінку, як правило, лягають обов'язки щодо адаптації побуту, нової соціалізації дітей.

Вплив міграції на трансформацію сучасної сім'ї передбачає як фізичний, так і психологічний розрив між членами сім'ї. Так, в Україні відбувається зростання сімей з одним з батьків або без батьків (діти перебувають під опікою родичів чи сусідів), що призводить у т. ч. до руйнування сімейних цінностей та національних традицій. За офіційними даними, в Україні з 7 млн 600 тис. дітей 3 млн проживають у неповних сім'ях, переважно з мамою та бабусею.

Міграційні процеси позначилися зовнішніми і внутрішніми чинниками на ускладненні такої проблеми, як **соціальне сирітство**. У дослідженнях про особливості сімей трудових мігрантів дедалі частіше виокремлюється саме проблема соціального сирітства. Унаслідок зміни пріоритетів у сучасних сім'ях, де на перше місце ставиться матеріальний достаток і благополуччя, зростає відсоток дітей категорії «соціальні сироти»⁷⁶.

⁷⁵ Герасименко Г., Позняк О. Гендерні аспекти трудової міграції населення України, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11655/04-Gerasumenko.pdf>.

⁷⁶ Забезпечення права дитини на належне виховання в сім'ї трудових мігрантів, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:aM8n-VxovDAJ:visnyk-psp.kpi.ua/article/view/152619/151713+&cd=5&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>.

Соціальною сиротою вважають дитину, яка з певних причин позбавлена батьківської уваги. До соціальних сиріт належать діти, які мають біологічних батьків, але ті не займаються вихованням дітей і не піклуються про них.

Дослідники намагаються пояснити рівень зростання сирітства впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішні фактори: високий рівень безробіття, важка соціально-економічна ситуація в країні тощо; внутрішні: погані матеріальні та житлові умови, неналежне виховання батьками своїх дітей, неблагополуччя в сім'ї, важкий психологічний клімат – усі ці та інші фактори спричиняють несприятливу атмосферу в сім'ї. Пошук шляхів виходу з кризових ситуацій, покращення благополуччя в сім'ї наштовхують батьків емігрувати на заробітки. У такій ситуації діти залишаються без належного догляду й необхідної уваги.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМОГОСПОДАРСТВ, У СКЛАДІ ЯКИХ Є ДІТИ, ЯКІ НЕ МАЮТЬ ОДНОГО ЧИ ОБОХ БАТЬКІВ

(за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)

	Всі домогосподарства		у т. ч. які проживають					
	2019	2020	у міській місцевості				у сільській місцевості	
			у великих містах	у малих містах	всього		2019	2020
					2020	2020		
Домогосподарства, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків (тис.):	1 146,2	937,0	396,1	275,5	858,1	671,6	288,1	265,4
у % до кількості домогосподарств з дітьми	20,3	16,8	17,1	17,2	21,6	17,2	17,2	15,9
Розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за типом відсутності батьків (%):								
не мають матері	3,3	4,8	3,3	3,4	3,2	3,3	3,7	8,6
не мають батька	94,9	92,8	93,7	95,6	94,8	94,5	95,3	88,5
не мають обох батьків (проживають з родичами або з іншими особами)	1,8	2,4	3,0	1,0	2,0	2,2	1,0	2,9

ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМОГОСПОДАРСТВ, У СКЛАДІ ЯКИХ Є ДІТИ, ЯКІ НЕ МАЮТЬ ОДНОГО ЧИ ОБОХ БАТЬКІВ

(за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) (продовження)

	Всі домогосподарства		у т. ч. які проживають					
	2019	2020	у міській місцевості				у сільській місцевості	
			у великих містах	у малих містах	всього		2019	2020
					2020	2020		
Розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за віком дітей в їх складі (%):								
до 7 років	34,1	30,7	36,5	29,2	31,0	33,5	43,6	23,6
7-13 років	49,7	50,4	53,3	48,3	53,7	51,3	37,7	48,4
14-17 років	25,6	27,6	22,9	27,4	23,9	24,8	30,5	34,7
Розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за кількістю дітей в їх складі (%):								
одна дитина	83,2	84,1	83,3	87,2	85,1	84,8	77,3	81,9
дві дитини	14,8	14,3	15,8	10,8	13,9	13,8	17,6	15,8
три дитини і більше	2,0	1,6	0,9	2,0	1,0	1,4	5,1	2,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за кількістю дорослих осіб в їх складі (%):								
одна особа	38,6	32,4	38,4	31,6	42,0	35,6	28,2	24,3
дві особи	32,6	34,2	35,4	35,1	35,9	35,3	23,0	31,3
три особи і більше	28,8	33,4	26,2	33,3	22,1	29,1	48,8	44,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Постійно **перебуваючи за кордоном для вирішення матеріальних проблем, батьки не в змозі приділяти належної уваги вихованню своїх дітей**. Як наслідок – виростає покоління «покинутих дітей заробітчан», які є неповнолітніми особами, батьки яких тимчасово виїхали до іншої країни займатися оплачуваною важкою працею та залишили дітей під наглядом родичів, сусідів, знайомих, друзів. Фактично такі діти не отримують належної уваги дорослих, передусім батьківської, через що потрапляють під вплив негативних чинників ризику і стикаються з великою кількістю проблем.

Негативний вплив жіночої міграції на погіршення ситуації в соціальній сфері має довгостроковий та мультиплікативний характер. Відсутність можливості у жінок доглядати старих батьків створює ситуацію тиску на соціальні системи України та погіршує загальне соціальне тло. У зв'язку з цим виникає ряд проблем.

По-перше, у більшості країн Європи немає визначених квот працівників домашнього господарства, що з врахуванням значної потреби у них сприяє нелегальному статусу працівників-мігрантів. Даний вид діяльності не надає мігрантам нових знань і навичок, а також не створює можливостей здобуття освіти та освоєння нових професій. Праця в домашньому господарстві часто передбачає понаднормові робочі години і відсутність вихідних днів, жорстоке поводження роботодавця, несприятливі умови праці, відсутність соціального захисту і доступ до послуг системи охорони здоров'я, обмеження мобільності, зв'язку та можливості створення жінками власних сімей. Все це призводить до втрати людського потенціалу жінок-мігрантів.

По-друге, гострою проблемою є феномен «відтоку мізків». Значна частка жінок, які працюють у сфері домашнього господарства, на Батьківщині були професіоналами і працювали інженерами, викладачами, лікарями тощо, але у зв'язку із неможливістю гідного матеріального забезпечення, зважилися на знецінення своїх кваліфікацій для поліпшення власного матеріального положення. Більшість жінок, що працювали у сфері виробництва, медицини та освіти змінили свої професії на прибиральниць, доглядальниць за хворими і особами похилого віку.

По-третє, дослідження свідчать, що жінки відсилають більшу частину свого доходу в країну походження, вони також встановлюють суворий контроль за цільовим використанням грошових переказів для людського та економічного розвитку господарства. З іншої сторони, переказ більшої частини коштів унеможливорює інвестиції у власну освіту, а отже, і підвищення кваліфікації та розвитку власного людського потенціалу загалом.

По-четверте, міграція матерів ускладнює повноцінне формування людського потенціалу дітей у країнах походження. Дослідження, з цих питань показують, що діти за відсутності матерів мають більше проблем з навчанням, слабку соціальну пристосованість, порушення психологічного розвитку, фізичного та емоційного здоров'я. Діти, залишені без

матерів, страждають від розумових і психологічних розладів, зазнають дискримінації у школі та перебувають у маргіналізованому стані в суспільстві. Незважаючи на те, що матері-мігранти забезпечують матеріальний рівень життя залишених дітей, їх відсутність часто підриває життєвий потенціал і потенціал здоров'я молодого покоління. Зазначена проблема цілком стосувалась і України, зокрема, ця проблема особливо відчутно давалась взнаки на західноукраїнських землях, де досить великий відсоток жінок виїжджав працювати за кордон.

По-п'яте, під час міграції жінки є втричі вразливішими, ніж чоловіки. Як наслідок специфіки сфер зайнятості жінки часто потрапляють у неформальні, тіньові сегменти ринку праці, працюють у важких умовах, наражаються на ризик трудової та сексуальної експлуатації. Вони часто стають жертвами торгівлі людьми і різного виду експлуатації, що призводить до зниження їх людського потенціалу.

Якщо подивитись на існуючі на сьогоднішній час численні дослідження, то можна побачити, що переважна їх більшість присвячена саме трудовій міграції за кордон. Проте в сучасному світі поширеними є також інші форми міграцій.

ШЛЮБНА МІГРАЦІЯ

Однією з найпоширеніших форм еміграції з України стала шлюбна еміграція жінок, які залишають Україну у пошуках чоловіка-іноземця або виїжджають у країну постійного проживання свого чоловіка. Подібний виїзд жінок за межі України, зазвичай, стає еміграцією на постійне місце проживання. І навіть якщо шлюб невдалий, багато українських жінок вважають за краще залишатися за кордоном, набуваючи там посвідки на проживання або громадянство.

Рішення про еміграцію ухвалюється, як правило, під впливом цілого ряду факторів, виділити один з яких дуже важко. Виштовхувальні еміграційні чинники зумовлювали велику кількість шлюбів українських жінок із іноземцями. Такі чинники передусім розглядаються в контексті економічної трансформації українського суспільства: демократизацію соціального життя країни, велику незадоволеність і невлаштованість високоосвічених жінок в Україні, що, своєю чергою, визначалося труднощами сумісництва роботи з домашніми проблемами та вихованням

дітей, посиленням економічної дискримінації жінок на ринку праці, витісненням їх з високооплачуваних секторів. До причин шлюбної еміграції жінок відносять також національно-культурні особливості; демографічні проблеми країн Західної Європи; психологічні та культурні потреби та запити частини чоловіків західного суспільства; нарешті, можливості, які надає відкрите суспільство.

Незважаючи на те, що виштовхувальні фактори еміграції в різні періоди історії України змінювалися, щодо шлюбної еміграції жінок вони були більш стабільними і включали комбінацію об'єктивних факторів – зниження доходів, погіршення становища жінок на ринку праці, брак потенційних партнерів на внутрішньому шлюбному ринку, особливо в українській провінції, та суб'єктивного сприйняття українськими жінками іноземців як більш надійних партнерів на тлі соціальної деградації частини українських чоловіків, очікування вищого рівня життя за кордоном. Широке поширення інформації про можливості еміграції та кращого облаштування за кордоном та прагнення жінок потрапити за кордон за відсутності кваліфікації та знання іноземних мов спрямовували еміграційні установки деякої частини українських жінок виключно в русло шлюбної еміграції.

Зробимо припущення, що одруження чи укладення довгострокового контракту власними силами, не є причиною еміграції. Це лише дії, створені задля реалізації певної життєвої стратегії. Ідея ж вирішити свої проблеми шляхом виїзду за кордон приходить зазвичай набагато раніше, ніж складаються реальні умови для такого кроку. Справжні причини «вільної» еміграції (на відміну від її стресової форми, коли вона перетворюється на втечу) завжди пов'язані з особистісними цільовими орієнтаціями суб'єктів міграційного процесу.

Проведені дослідження, інтерв'ю показують, що еміграція на постійне місце проживання, трудова еміграція та вимушена військова еміграція часто переходять у шлюбну еміграцію⁷⁷. Однак точно масштаб цього явища на основі наявних наразі інструментів статистики встановити складно.

⁷⁷ Як українцям отримати посвідку на постійне проживання у Німеччині після війни? – VisitUkraine, <https://visitukraine.today/uk/blog/1238/yak-ukraincyam-otrimati-posvidku-na-postiine-pro-zivannya-u-nimeccini-pislya-viini>.

У світовій літературі існує декілька підходів до визначення «шлюбної міграції».

У рамках першого підходу особлива увага приділяється меті міграції, яка визначена чітко – «укладання шлюбу». В цьому випадку шлюбна міграція визначається як безповоротна міграція, що здійснюється у зв'язку з укладенням шлюбу та відповідним переїздом одного з подружжя на постійне місце проживання до інших.

Прихильники другого підходу дещо розширюють трактування поняття «шлюбна міграція». Під нею розуміється не лише переїзд нареченого чи нареченої в іншу країну з метою одруження, але й т. зв. возз'єднання сім'ї, коли дружина переїжджає до чоловіка, який виїхав за кордон раніше, або чоловік до дружини.

У випадку України робочими є обидва підходи до визначення «шлюбної міграції».

Шлюбна міграція, звичайно, не нове явище, але раніше її розміри були відносно малі, та проблема не викликала будь-якого резонансу в суспільстві. Сьогодні становище змінилося. Демократизація соціального життя країни, збільшивши можливості міжнародних контактів людей, вивела проблему шлюбної міграції до рівня соціальної видимості. Соціологічна наука поки що залишає цю проблему поза увагою, і стільки серйозних досліджень з цієї теми в Україні просто немає. Цікаво, що й у публікаціях, що побічно торкаються цього питання, донедавна переважало в цілому негативне ставлення до нього. З'явився навіть термін «вивіз жінок»⁷⁸, що відображає, з одного боку, антипатріотичні, а з іншого – феміністичні настрої стосовно шлюбної міграції з підкресленням дискримінаційного (стосовно жінок, природно) і чи не насильницького її характеру.

Останнім часом економічні чинники шлюбної еміграції з України втрачали свою актуальність і відходять на другий план: *«Жіноча шлюбна еміграція до країн далекого зарубіжжя більше не має економічного підґрунтя. Головна причина прагнення українок вийти заміж за кордоном – це вітчизняна криза моделі сім'ї»*.

Статистика сервісу «Опендатабот» свідчить, що за перші шість місяців 2023 р. українці взяли на 17% менше шлюбів, ніж у 2022 р. Натомість розлучень побільшало на третину⁷⁹. Так, на порталі вказують, що з січня

⁷⁸ Hélène Le Bail Promoting and Restricting Marriage Migrations: When Marriages Are Not Such a Private Matter. – HAL, <https://sciencespo.hal.science/hal-04099155/document>.

⁷⁹ На другий рік повномасштабної війни шлюбів в Україні поменшало шлюбів. – Опендатабот, <https://opendatabot.ua/analytics/marriages-divorces-half-2023>.

по червень 2023 р. в Україні було зареєстровано 86 028 шлюбів, коли у відповідний період 2022 р. було зафіксовано 103 903 нових родин.

За пів року 2023 р. зареєстровано 10 139 випадків розірвання шлюбу. Це на третину більше, ніж за відповідний період торік, проте все ще менше за відповідні показники 2021 р. (13 153). В аналітиці йдеться, що за кількістю розірваних шлюбів у 2023 р. знову лідує Київ – 678 розлучень. Порівняно з першим півріччям 2022 р. їх кількість зросла майже вдвічі та на 14%, порівняно з відповідним періодом 2021 р. Разом з тим на Дніпропетровщині кількість розлучень побільшала на третину (1 248). Також суттєве зростання кількості розлучень цього року, порівняно з показниками минулого року, спостерігається у Харківській, Тернопільській та Миколаївській областях – в 1,6 раза.

На тлі зменшення чисельності одружень та збільшення чисельності розлучень в Україні в рази збільшилась чисельність одружень з іноземцями.

Статистика свідчить, що українок, які бажають одружитися з іноземцем, стає все більше.

За останні десять років частка змішаних шлюбів в Україні зросла вдвічі. Загалом кількість шлюбів в Україні за останні десять років скоротилася майже у півтора раза. Проте кількість укладених шлюбів українок із іноземцями зростає. 2008 р. в країні зареєстрували 11,4 тис. змішаних весіль, а 2017 р. – вже 15,5 тис. Тобто якщо 2008 р. з іноземцями укладався кожен 30-й шлюб, то 2017 р. – кожен 15-й. І це дані лише щодо одружень в Україні. Наприклад, у Польщі за останні два роки кількість шлюбів, укладених місцевими жителями з громадянами України, зросла більш, ніж вдвічі – з 400 до 1 тис.

Змінилися також переваги за країнами походження наречених. Якщо 10 років тому лівову частку «зовнішніх» кавалерів становили вихідці з СНД – понад 60%, у 2021 р. на перші місця вийшли представники країн Європи та Азії. Причому азіатів найбільше – майже 40%, європейців – 31%, потім йдуть вихідці з країн Африки, Америки, Австралії та Океанії.

Головне статистичне управління Польщі підрахувало, що у 2018 р. було зареєстровано 5 400 шлюбів із іноземцями, з яких понад 1 597 шлюбів – з громадянами України⁸⁰.

Причому іноземних наречених активно шукають жінки 35-50 років, у т. ч. з маленькими дітьми від попередніх шлюбів.

За даними представників центрів реєстрації, шлюби українських наречених із громадянами інших країн у загальному обсязі, станом на 2021 р., становили близько 35%. Хоча ще у 2002 р. їх було не більше, ніж 7%. Стимулом для закордонних наречених приїжджати до України одружуватися стала можливість упродовж 3-5 днів зареєструвати шлюб з іноземцем. Для укладення швидкого шлюбу з іноземцем не потрібно отримувати спеціальні дозволи – достатньо просто подати відповідну заяву до уповноваженого органу⁸¹.

Однією з найбільш популярних країн для шлюбної еміграції жінок з України є Німеччина. Серед українських жінок зміцнилася думка про економічний і соціальний добробут цієї країни, надійність і тотальну спроможність німецьких чоловіків. Крім того, «віза нареченої»⁸² – це один із найпростіших способів переїхати та легалізуватися у Німеччині.

Ймовірно, ставлення до шлюбної міграції має визначатися її соціальним змістом, тобто тією роллю, що цей процес грає у суспільстві. У цьому контексті ми маємо справу з феноменом, який полягає в тому, що деяка частина суспільства обирає життєву стратегію, пов'язану з виїздом за кордон шляхом одруження з іноземним громадянином. Згідно з інтерв'ю, проведеним з жінками, що виїхали до Німеччини, це найчастіше саме певна ідеологія та програма діяльності з реалізації особистісних цільових установок, а не випадковий вибір партнера.

При складностях точної оцінки чисельності українських жінок – шлюбних емігранток – можна описати соціально-демографічні параметри

⁸⁰ Между Польшей и Украиной крепнут брачные связи: появилась интересная статистика. – Прямий, <https://prm.ua/ru/mezhdu-polshey-i-ukrainoy-krepnut-brachnyie-svyazi-poyavilas-interesnaya-statistika/about:blank>.

⁸¹ Укладення шлюбу «за добу» можливе лише між громадянами України, реєстрація шлюбу з іноземцем або між іноземцями зазвичай займає 3-5 робочих днів. Для укладення швидкого шлюбу з іноземцем не потрібно отримувати спеціальні дозволи – достатньо просто подати відповідну заяву до уповноваженого органу. Де зареєструвати шлюб за 24 години. – Міністерство юстиції України, <https://minjust.gov.ua/m/de-zareestruvati-shlyub-za-24-godini>.

⁸² Українська жінка, яка в'їжджає в країну з метою укладення шлюбу з іноземним громадянином, має отримати спеціальний тип візи. Видача «віз нареченої» здійснюється США, Японією, Францією, Великобританією, Німеччиною та деякими іншими державами.

і виявити загальні характеристики шлюбних мігранток на основі інтерв'ю з ними та експертами.

Шлюбна еміграція та попередній пошук партнера – це щось на зразок «стратегії успіху», альтернативної таким особистісним «програмам» у жінок, як прагнення до політичного або професійного лідерства. З цього погляду шлюбну еміграцію не можна вважати чимось небажаним, оскільки вона служить демократизації життя, розширення поля вибору можливих моделей поведінки для жінок. До того ж, це один із шляхів взаємоспілкування національних соціумів і культур, так необхідний нинішній Україні для реальної (тобто на рівні конкретних людей, а не офіційних рішень) інтеграції в міжнародне співтовариство.

«Найкращим для українських жінок є вийти заміж за людину вищого соціального статусу і трохи менше – за просту людину, гарного господаря, який живе «земними» проблемами. У цих сценаріях заміжжя проглядається бажання знайти у шлюбі безпеку, стабільність, гарантований життєвий рівень або за рахунок вищого статусу чоловіка, або за рахунок того, що він сам вирішуватиме всі ці питання».

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що у шлюбних мігрантів дуже високий рівень освіти. Більше половини жінок мають вищу освіту. Це – надзвичайно високий рівень для такого виду міграції у світі. Сформулюємо кілька причин такої нетипової ситуації. Так жінки з вищою освітою можуть мати ширше спілкування з іноземними громадянами під час навчання та подальшої роботи. Вони мають більше шансів знайти собі пару за кордоном. З іншого боку, дається взнаки, ймовірно, велика незадоволеність і невлаштованість високоосвічених жінок в Україні. Це пов'язано як з високими професійними запитами, труднощами поєднання роботи з домашніми проблемами та вихованням дітей, так і з посиленням економічної дискримінації жінок на ринку праці, витісненням їх із високооплачуваних секторів, фемінізацією безробіття. Професійний склад шлюбних мігрантів також говорить про те, що ця міграція має досить елітний характер. Однак професійний потенціал шлюбних мігрантів часто не реалізується, таким чином, залишається втраченим не лише для нашої країни, а й для суспільства загалом. Існує серйозна проблема адаптації та інтеграції, насамперед професійної українських жінок у західному суспільстві.

Шлюбну міграцію можна розглядати як одне із джерел ланцюгової еміграції із країни. При цьому вона може охоплювати як найближчих родичів, так й, наприклад, подруг. Вплив подібного «демонстраційного ефекту» в цьому випадку, за нашими спостереженнями, є значним.

На перший погляд, вибір чоловіка та місця проживання є особистою справою, що характеризує свободу особистості. Але з іншого боку, для України відтік жінок репродуктивного віку впливає на скорочення не лише чисельності населення, а й народжуваності, тобто жіноча еміграція тягне за собою, крім прямих втрат (жінки), втрати непрямі (ненароджені в Україні діти). Враховуючи ще й те, що основу еміграційного потоку становлять ззовні привабливі дівчата репродуктивного віку, слід зазначити: зазначена форма міграції загрожує втратою не тільки демографічного, а й генетичного потенціалу країни.

На тлі різкого зростання масштабів шлюбної еміграції українських жінок відбулася комерціалізація та інституціоналізація шлюбного ринку⁸³. Сформувалася інфраструктура шлюбної еміграції, представлена приватними консультаційними фірмами⁸⁴, професійними свахами і, звичайно ж, шлюбними агентствами⁸⁵. Найбільшого поширення набули останні.

Шлюбний бізнес — це міжнародна індустрія з величезними оборотами. За пошук нареченої українки іноземці платять \$3 500–10 000. Причому в умовах активного використання Інтернету неприциповим стає географічне розміщення посередників, вони діють через кордони, у різних країнах. В Україні для жінок послуги агентцій, що спеціалізуються

⁸³ Не тратьте время на бюрократические проволочки регистрируйте брак с иностранцем в Украине. — Marriage in Ukraine, https://marriage.in.ua/ru/?gclid=EAlaIqobChMImuODrKnfggMVVTwGAB2b2QoBEAAYASAAEgKRIvD_BwE.

⁸⁴ Срочный брак с иностранцем в Украине. — JUSTICON, <https://justicon.ua/service/uskorenniy-brak-s-inostrancem-v-ukraine.html>.

⁸⁵ Шлюб за добу. — Новий ЗАГС, https://newzags.com.ua/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=nz_search_kyiv_rus&utm_content=%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%B7%D0%B0_%D1%81%D1%83%D1%82%D0%BA%D0%B8&utm_term=%D0%BA%D0%B0%D0%BA%20%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%81%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%20%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0&aid=1267272172&cid=19603089015&gid=144208274574&tid=kwd-1204327656155&gclid=EAlaIqobChMImuODrKnfggMVVTwGAB2b2QoBEAMYASAAEgLO-vD_BwE.

на знайомствах з іноземцями, найчастіше безкоштовні. Навіть мистецькі фотосесії для наречених роблять самі агенції – адже чоловіки, як відомо, «люблять очима». Але всі витрати окупаються: іноземців, які прагнуть «роздобути» українку за дружину, з кожним роком все більше. Не зменшується, втім, і кількість шлюбних афер, а суми, які платять за пошук другої половини VIP-персони, сягають \$25 000.

Ризики шлюбної еміграції. У разі міжнародного знайомства також є висока небезпека для українських жінок виявитися залученими до системи міжнародного трафікінгу. В Україні шлюбні агенції не зобов'язані отримувати державні ліцензії, що не дозволяє контролювати їхню діяльність. Найчастіше організатори трафікінгу використовують модельні та шлюбні агенції для прикриття каналів вивезення жінок за кордон та залучення їх у торгівлю людьми та проституцію. Зазвичай такі агенції беруть гроші і з жінки, обіцяючи знайти гідного нареченого-іноземця, і з чоловіка, який купує жінку в агенції за досить високою ціною, надалі експлуатує її сам чи перепродає. Зазначимо, що шлюбна еміграція українок пов'язана із ще одним суттєвим ризиком. У разі розставання із чоловіком виникає проблема визначення місця проживання дитини. Переважна більшість жінок закономірно хотіли б забрати дитину (дітей), жити з нею в тій же країні або повернутися до України. Однак у більшості країн суди встають на захист прав насамперед своїх громадян, наказуючи залишити дітей із батьком (такі випадки відбувалися багаторазово у США, Фінляндії, Франції, Італії та інших країнах). У деяких країнах Близького Сходу закони прямо зобов'язують у разі розлучення залишати дитину в сім'ї батька. Таким чином, шлюбна міграція пов'язана з безліччю соціально-економічних, демографічних та юридичних наслідків і проблем.

АКАДЕМІЧНА, НАУКОВА МІГРАЦІЯ («ВІДТІК МІЗКІВ»)

Науковий людський капітал країни є найважливішим чинником довгострокової конкурентоспроможності та зростання. Однак людський капітал також є мобільним, і екстремальні події, такі як війни, економічні спади та стихійні лиха, часто спонукають талановитих людей переїжджати в місця, що пропонують більшу безпеку та привабливіші умови. Еміграція, особливо під час війни, може бути привабливим варіантом для вчених.

Статистичні дані або дослідження з проблеми еміграції українських вчених знайти досить складно. Про об'єми академічної та наукової міграції можна судити з одиничних несистемних досліджень. Наприклад, дослідження МОМ «Міграція як чинник розвитку в Україні»⁸⁶ зазначає, що визначальною рисою українських мігрантів є високий рівень освіти та професійного досвіду: 37% з них здобули вищу освіту, а 41% – закінчили загальну середню школу або здобули спеціальну освіту.

На жаль, точно невідомо, скільки науковців виїхали з України. Досліджень з цього приводу майже не велось (на відміну від західних аналітичних центрів, які регулярно проводять дослідження про еміграцію вчених, зокрема і з України).

За різними даними, найбільше вчених виїхало в 1996 р. – їх було 267. Певний спад еміграції почався після 2004 р., проте не припинився – з 1991 по 2014 рр. виїхали понад 1 600 вчених. Найбільше – до США. Дослідження показували, що у 2016 р. близько 20% вчених мали стійкий намір виїхати за кордон⁸⁷.

Наприклад, ініціатива UAScience.reload провела кілька опитувань українських вчених. У відповідях, отриманих навесні 2022 р., вони виявили, що ~14,7% вчених перебувають за межами України. У другій хвилі, проведений восени 2022 р., вони повідомляють про таку ж кількість у 12% (з 1 729 респондентів)⁸⁸.

Слід звернути увагу і на масовий виїзд молоді за кордон. З одного боку, багато батьків скеровують своїх дітей саме в університети за кордоном, у т. ч. й тому, що сучасна університетська (і шкільна також) освіта в Україні значно відстає за рівнем підготовки. А з іншого, самі наукові установи України широко рекламували можливість здобути освіту за кордоном⁸⁹, що викликає здивування.

⁸⁶ Міграція як чинник розвитку в Україні. – «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» – International Labour Organization, https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.

⁸⁷ Міграційні наміри молодих учених НАН України: за даними соціологічного опитування 2017 року. – Спільне, <https://commons.com.ua/uk/migracijni-namiri-molodih-uchenih/>

⁸⁸ Опитування українських науковців. – UAScience.reload, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwji15ew-cODAxUTgf0HHTYqDFwQFnoECACQAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.uascience-reload.org%2F&usg=AOvVaw0TmRbXp881pDDUjZ2PKRGS&opi=89978449>.

⁸⁹ Освіта за кордоном. – Міжрегіональна академія управління персоналом, <https://osvita.ua/abroad/>.

Поступай правильно! Допомогаємо вибрати країну, https://interstudyconsulting.com/ua/?gad_source=1&gclid=EAlaQobChMl6qj6h_vDgwMVzoZoCROlFAqiEAAyAAEgK73vD_BwE.

Хоча таке явище, як міграція вчених, розглядається з різних точок зору. Зокрема, одні вчені поділяють думку, що це негативний аспект у розвитку науково-освітнього простору конкретно визначеної країни, особливо у випадку, якщо науковці-емігранти не планують повертатись з набутим за кордоном досвідом. Можливо, майбутні, особливо молоді, професіонали колись повернуться в Україну. Але вони будуть готові повернутися тоді, коли почуватимуть себе тут соціально захищеними.

Інші ж, навпаки, вважають, що у разі правильної міграційної політики, це може сильно зміцнити конкурентні можливості країни, яку науковці залишають, тому що академічна міграція спрямована на отримання нових знань, досвідів, контактів, які неможливо отримати в Україні.

Слід визнати, що **Україна зазнає додаткових втрат на підготовку нових спеціалістів для власного ринку праці** у той час, як значна частка спеціалістів, що перебувають за кордоном у зв'язку з відсутністю можливості застосування своїх професійних знань, змушена виконувати ті види робіт, які вимагають меншу кількість професійних навичок, умінь та досвіду. І саме для жіночої міграції поширеною проблемою є феномен **«відтоку мізків» (brain waste)**. Більшість жінок, які працювали на Батьківщині в галузі виробництва, медицини і освіти, змінили свої професії, але через відсутність можливостей гідного матеріального забезпечення у країнах походження наважились на знецінення своїх кваліфікацій, займаючись некваліфікованою працею.

Більше половини вчених за кордоном пов'язані з іноземними установами, в основному на основі тимчасових угод. Грунтуючись на бібліографічному аналізі вчених із довоєнною українською приналежністю, дослідження виявили, що ~5% найбільш плідних учених почали публікуватися з іноземною приналежністю, і що кількість робіт, опублікованих українськими вченими, скоротилася на ~10% порівняно з довоєнним рівнем⁹⁰.

Часто жінкам дуже важко реінтегруватись назад у суспільство; їм важко знайти роботу у зв'язку із втратою кваліфікації та цінного людського капіталу; у них частіше трапляються непорозуміння з дітьми, що подорослішали без них, і розлучення в сім'ях; вони частіше за інших жінок потрапляють під вплив депресій, нервових зривів.

⁹⁰ Ganguli I, Waldinger F (2023) War and Science in Ukraine. In: Jones B, Lerner J (eds) Entrepreneurship and Innovation Policy and the Economics, Volume 3, University of Chicago Press, Chapter 5. Див. The effects of war on Ukrainian research, <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02346-x>.

Окрім всього іншого варто звернути увагу на те, що **міграція певною мірою сприяє розшаруванню суспільства за матеріальним становищем**. Це пов'язано з виїздом за кордон громадян, котрі мають певний стартовий капітал. Таким чином, у країні збільшується прошарок тих, хто знаходиться за межею бідності й не мають коштів на виїзд. Збільшення валютних ресурсів окремих сімей час від часу спричиняє зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку.

Міграційні процеси четвертої хвилі (до 24 лютого 2022 р.) актуалізували питання правового регулювання міграційних процесів. Внаслідок нерозвиненості правової бази міграційних процесів при їх здійсненні, актуалізувалися численні проблеми, що пов'язані із забезпеченням прав людини. Якщо прямі заборони на виїзд пішли в минуле, то значні масштаби міграцій висунули на перший план такі питання, як розробка правових гарантій і механізмів соціальної захищеності мігрантів та їхніх сімей за кордоном, а також після повернення на Батьківщину. Насамперед це стосується жіночої міграції через специфічність проблемних ситуацій, що виникають, і труднощів їх регламентації в трудових і шлюбних контрактах (до речі, не передбачених українським законодавством) або в інших угодах.

Підсумовуючи, варто усвідомити, **що четверта хвиля міграції принципово відрізнялась від усіх попередніх типологічно**. Глобалізація відкрила можливості не тільки повернутися мігранту додому, а й підтримувати постійний зв'язок із рідними. Ті, хто виїжджали у перших трьох хвилях, майже повністю розривали зв'язки з рідними, оскільки покидали країну назавжди. Міграційна хвиля періоду незалежності інша. Мігранти не лише поверталися в Україну, але й були залучені в її культурні та соціальні процеси, фізично перебуваючи в країні призначення і живучи на дві країни.

Українські дослідники, вивчаючи досвід жінок трудових мігранток у період до 2022 р., досить часто задавалися питанням, чому українки виїжджають і не повертаються після того, як реалізували свої економічні цілі: заробити грошей, купили квартиру, оплатили освіту дітям⁹¹?

⁹¹ Світлана Одинець: «Нині ми стоїмо на порозі нової хвилі міграції. І це добре». Твоє місто, – https://tvoemisto.tv/news/svitlana_odynets_nyni_my_stoimo_na_porozi_novoi_migratsii_i_tse_dobre_79606.html.

Головна проблема, на яку звертали увагу дослідники в контексті вивчення міграційних намірів – це повага та підтримка, яку отримують громадяни України в інших країнах, навіть попри те, що вони частіше за все працюють у низькокваліфікованій сфері. Навіть перебуваючи в іншому культурному середовищі, самооцінка громадян України зростала за кордоном більше, ніж коли працювали в Україні. Загалом, міграцію для багатьох українських жінок, які часто до цього мало де подорожували, оцінюють як колосальний життєвий переворот. Такий феномен навіть назвали «вакцинацією мобільністю», коли людина отримує принципово новий досвід, після якого починає переосмислювати своє життя. Її життя починає ділитися на час до та після першого перетину кордону віддаленої країни. І це надзвичайно важливий висновок, який не втрачає актуальності і до теперішнього часу.